

Péče o stavební součásti a vybavení interiérových knihoven v historických objektech

SIXTUS BOLOM-KOTARI
JINDŘICH KOLDA
MARTINA BOLOM-KOTARI

Metodika Péče o stavební součásti a vybavení interiérových knihoven v historických objektech byla vytvořena s finanční podporou projektu NAKI II DG16P02R047: Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace.

Oponenti: Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D. – Strahovská knihovna; PhDr. Irena Bukačová – Muzeum a galerie severního Plzeňska, příspěvková organizace.

Návrh uživatelů, pro které by měl být výsledek výzkumu poskytovatelem stanoven jako doporučený k využití v praxi:

Předložená metodika je univerzální a nadčasová a je určena pro všechny vlastníky a správce knihoven v historických objektech v českém prostředí, jejichž časové a slohové zařazení spadá převážně nebo zčásti do období baroka, ovšem nejen do něj. Svým zaměřením je určena prioritně pro správce a vlastníky interiérových knihoven v církevních památkových objektech. Informace, v metodice obsažené, jsou relevantní rovněž pro odborné pracovníky památkové péče a souvisejících pamět'ových institucí, historiky, historiky umění, projektanty a architektky, studenty souvisejících oborů a širší odbornou veřejnost se zájmem o danou problematiku.

Univerzita Hradec Králové, 2019

Autorský kolektiv:

PhDr. Sixtus Bolom-Kotari, Ph.D

Mgr. Jindřich Kolda, Ph.D.

Mgr. Martina Bolom-Kotari, Ph.D.

Obsah

Úvod.....	6
I. Historické prameny a jejich využití při stavebních úpravách a každodenním provozu knihoven.....	9
1. Archivní průzkum.....	9
1.1 Paměťové instituce spravující prameny k dějinám knihoven	10
1.1.1 Archivy	10
1.1.2 Knihovny	12
1.1.3 Muzea	12
1.1.4 Úřady a instituce.....	12
1.2 Základní prameny k dějinám novověkých knihoven	13
1.2.1 Katalogy a knihovnické instrukce	13
1.2.2 Inventáře budov/sídel/objektů a majetku jejich vlastníků či správců.....	14
1.2.3 Závěti, odkazy, soupisy pozůstalostí	15
1.2.4 Účetní materiál	16
1.2.5 Poválečné prameny.....	16
1.2.6 Prameny nepísemné povahy.....	19
1.2.6.1 Plány objektu	19
1.2.6.2 Obrazová dokumentace	20
1.2.6.3 Novodobější dokumentace, fotografie.....	21
1.2.6.4 Hmotné prameny.....	22
1.3 Průzkum knižního souboru.....	22
1.3.1 Provenience	23
1.3.2 Signatury.....	24
1.3.3 Vazba	25
1.4 Výstup archivářovy práce a případná úskalí	27
2. Terénní průzkum	28
2.1 Základní vizuální průzkum	29

2.2 Sondážní průzkum(y)	31
2.2.1 (Před)restaurátorský průzkum	33
2.2.1.1 (Před)restaurátorský průzkum stavebních prvků knihovny	34
2.2.1.2 (Před)restaurátorský průzkum mobiliáře	37
2.2.2 Jiné metody invazivního průzkumu.....	39
2.3 Výstup terénního průzkumu	40
2.3.1 Stavebně-historický průzkum	40
II. Obnova a restaurování stavebních součástí a vybavení knihoven	43
1. Obnova stavebních součástí a vybavení knihoven.....	43
1.1 Obecné principy	43
1.2 Koncepce obnovy	44
1.3 Řešení detailů.....	46
2. Restaurování	50
2.1 Obecné postupy restaurování	50
2.2 Restaurátorský záměr	51
2.3 Restaurátorský zásah	52
2.4 Restaurátorská zpráva.....	53
2.4.1 Písemná část.....	53
2.4.2 Obrazová část.....	53
III. Preventivní péče a každodenní provoz knihoven.....	55
1. Údržba a preventivní péče	55
1.1 Obecná pravidla údržby	55
1.2 Dřevěné prvky	56
1.2.1 Okna a dveře.....	56
1.2.2 Podlahy, schody, dřevěná ostění	56
1.2.3 Historický mobiliář	57
1.3 Kamenné a keramické prvky	58
1.4 Omítky a jejich povrchy, nástěnné malby.....	58
1.5 Kovové prvky	59
1.6 Knihy a předměty z papíru	60

2. Provoz	61
2.1 Provozní pokyny	61
2.2 Monitorování klimatu.....	62
2.3 Zabezpečení knihovny v návštěvnickém a badatelském provozu.....	63
Závěr.....	71
Seznam literatury.....	72
Seznam literatury k dějinám benediktinského kláštera v Broumově	74

Úvod

Při rekonstrukci barokního hospitálu s konventem milosrdných bratří v Kuksu v osmdesátých letech 20. století byl ve jménu obnovy jakéhosi imaginárního tvaru z „doby největší slávy“ zcela eliminován prostor někdejší konventní knihovny. Stal se součástí chodby okolo nádvoří („Tak se to přece stavělo.“). Již v padesátých letech vzalo za své téměř všechno vybavení bibliotéky a (nekompletní) knižní soubor milosrdných bratří se dochoval jen proto, že zakladatel hospitálu František Antonín Špork byl významným barokním bibliofilem a „staré knihy“ po řeholnicích mu tak mohly být automaticky přiřčeny. Nedaleký konvent v Novém Městě nad Metují podobné štěstí neměl a z jeho knihovny se zachovaly jen náhodné fragmenty. I barokní Laudonův sál kláštera v Polici nad Metují ve východních Čechách náleží k místům, které se – v době bohužel velmi nedávné – staly obětí improvizace při pokusu o obnovu původního stavu, a to s trvalými následky. Kolem přelomu 20. a 21. století samozvaní „restaurátoři“ na stěnách této kulturní památky s nadšením objevovali starší vrstvy omítek. Zvědavě špachtlemi nakukovali pod šablonovou výmalbu. Zaujala je rokoková vrstva s květinami a rokajemi. Skutečnou radost však způsobil objev starší, barokní vrstvy s vyobrazením polického klášterního kostela. Po odškrábání mladších vrstev a odhalení celé kostelní věže („Jak asi tehdy vypadala?“) byla badatelská zvědavost vyčerpána. Výmalba sálu je těmito „sondami“ dodnes rozryta a zřejmě ještě dlouho bude, vzhledem k finanční náročnosti kvalifikovaného restaurování celého rozsáhlého prostoru a nezničených pozůstatků nástěnných maleb. Uvedené (a skoro neuvěřitelné) příklady jsou otevřeným svědectvím o důsledcích neznalosti základních postupů rekonstrukce, obnovy a restaurování historických objektů.¹

---

¹ Srov. např. *Při údržbě kláštera nalezeny původní malby*, <https://www.uzsvm.cz/textovaverze/listopad-1895-0-85/pri-udrzbe-klastera-nalezeny-puvodni-malby-34252/> (1. 3. 2019). Prostory knihovny nebyly v Kuksu obnoveny ani v rámci nákladné rekonstrukce areálu v letech 2013-2015. Chyba stavebně-historického průzkumu z roku 1974 změnila organismus budovy tak, že její případné obnovení by si vyžádalo řadu nových (a zbytečných) zásahů.

Obr. 1. Klášter Police nad Metují, Laudonův sál – důsledky neodborného odkrývání historických omítkových vrstev. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2019).

Interiérové knihovny jsou kulturním fenoménem budovaným v průběhu několika staletí církví a šlechtou, později také měšťany a dalšími zástupci středních vrstev. Jsou fenoménem citlivým na historické zvraty, často bývaly ničeny během válečných konfliktů, konfiskacemi, následkem revolucí i špatného hospodaření vlastníků. Na našem území známe příklady mimořádně vybavených knihoven evropské úrovně z 16. století, ve své celistvosti se však většinou nedochovaly. Ve větším počtu se zachovaly zámecké a klášterní interiérové knihovny. Zejména prostoru těch druhých bude dále věnována pozornost. Jde o tzv. sálové knihovny, v nichž koresponduje téma nástrovní výmalby s tématem vědění (např. duchovní vývoj lidstva v knihovně strahovského, původně také louckého kláštera). Zdobí je vysoké knihovní skříně, často s galerií po celém obvodu sálu, zdobené řezaným a zlaceným dekorem, v některých případech s plastikami i obrazy. Sálové knihovny jsou často doplněny vzácnými dobovými globy. Důležitou charakteristikou těchto prostor je jejich komplexnost tvořící – v případě ideálního dochování – nedílný funkční celek tvořený knihovním fondem a historickým interiérem, zrcadlícím intelektuální úroveň své doby. Z památkového hlediska dosud poněkud opomíjenou oblastí byla komplexní péče o historické knihovny, které jsou přirozenou součástí vývoje klášterních, farních,

hradních či zámeckých interiérů.² Vzhledem k materiálu, který se v těchto prostorech obvykle nachází a interaguje – pergamen, papír, kůže, textil, dřevo, sklo, kov atd. – je péče nejen o jednotlivé svazky, ale i o celek knihovny mimořádně důležitá. Klimatické podmínky, návštěvnický provoz, zpřístupňování fondů a přirozené vlastnosti a stárnutí materiálu vytvářejí řadu rizikových faktorů, kterým je nezbytné předcházet systematickou pozorností.

Cílem předkládané metodiky je řešit postupy při stavebních úpravách interiérových knihoven a prostor, v nichž jsou nebo byly uloženy tak, aby nedošlo k znehodnocení jejich unikátní architektonické stránky, účelového vybavení interiérů, malířské a sochařské výzdoby a zároveň nebylo porušeno vnitřní mikroklima zajišťující stabilní podmínky pro uložení cenného knižního fondu. Autoři vzali v úvahu také ekonomické a technické výzvy, jež přináší současná doba. Metodika neslouží jako návod k samotnému odbornému restaurování a konzervaci knih a dalšího vybavení, nebo stavebních součástí knihovny. Je nástrojem pro prevenci škod, které mohou vznikat v souvislosti s provozem objektu.

V první kapitole předkládají přehled zdrojů, v nichž se dá bádát (včetně „pramenů“ typu hřebík a obrýs kdysi zavěšeného obrazu na omítce), a využitelnost těchto pramenů v praxi plánování obnovy. Druhá kapitola řeší otázky typu „Do jakého období stav knihovny vrátit?“, možnosti a úskalí zhotovování replik předpokládaného historického vybavení a nutnost komplexního přístupu k historickému interiéru. Jak jsme slyšeli, v polickém klášteře máme sice nyní odkrytu barokní nástěnnou malbu, kterou bude možno použít jako ikonografický pramen, ovšem za cenu zkázy mladších vrstev výmalby a zničení celistvosti výzdoby sálu, v němž se malba nachází. Stálo to za to? I tuto odpověď má přinést předkládaná metodika. Kapitola třetí se zabývá otázkami pravidelné údržby a provozu knihoven tak, aby pokud možno co nejméně přispíval k degradaci jednotlivých cenných prvků interiérového vybavení. Metodiku uzavírá specializovaný soupis literatury a obrazová příloha.

---

² Srov. *Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy ve specifických podmínkách památkových objektů ve správě NPÚ*, České Budějovice 2015, s. 6. K mnohým aspektům lze doporučit např. práci *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů*, Olomouc 2008, zaměřenou na zpracování archiválií, knih, notového materiálu a liturgických textilií z farního prostředí. Svou povahou a rozsahem (354 s.) však nemá charakter metodiky, ale podrobného průvodce.

I. Historické prameny a jejich využití při stavebních úpravách a každodenním provozu knihoven

1. Archivní průzkum

Žádný moderní zásah nelze zodpovědně provést bez důkladného poznání materie. Úkolem archivní rešerše je nalezení a zpracování podkladů pro další fáze obnovy a jejich realizátory, zpracovatele stavebně-historického průzkumu (mj. stavebního historika, historika umění, restaurátora), pokud možno za stálé spolupráce s nimi.³ Vzájemná interakce je přitom velice důležitá, neboť informace nalezené v pramenech na jedné straně a podněty získané přímo *in situ* na straně druhé mohou významně posunovat poznání obou. Archivář vyhledává a zpracovává v první řadě písemné prameny týkající se objektu, což bývá většinou činnost časově nejnáročnější, ale rovněž pramenné edice, ikonografické a plánové prameny a v neposlední řadě veškerou dostupnou literaturu. Zpracovatel archivního průzkumu by měl být vzdělán v oboru historie, aby dokázal objekt zasadit do dobových souvislostí, a mít pokud možno i znalost pomocných věd historických (mj. diplomatiky, paleografie a dějin správy), která mu umožní rozeznat jednotlivé typy úředních písemností, strukturu a postavení jejich původců, zprostředkuje jejich četbu (nutná je i znalost jazyková, v první řadě němčiny, nespornou výhodou je i latina, popř. základy románských jazyků, zvláště francouzštiny) a následnou interpretaci pramene. V neposlední řadě by měl zpracovatel archivní rešerše disponovat rovněž znalostmi stran existence a struktury různých (zejména paměťových) institucí, do jejichž gesce správa historických knihoven a jejich pozůstalosti v nejširším slova smyslu náleží.

Zásady zpracování archivní rešerše vycházejí z obecných metod historikovy práce. Na prvním místě tedy stojí studium literatury, od velkých syntetických prací, přes monografie až po drobné studie a skici. Pozornost je nutno věnovat jak staré literatuře, tak nejnovějším pracím, a to bez ohledu na to, zda autory jsou více či méně poučení amatéři a laici, anebo největší autority ve svém oboru. Publikace regionálního amatérského badatele může být leckdy přínosnější než práce

---

³ Tato úvodní konstatování platí ve své obecnosti pro veškeré památkářské průzkumy tohoto typu. V zásadě tak v kondenzované formě opakují slova z jiných prací, srov. např. Jan Beránek – Petr Macek (edd.), *Metodika stavebněhistorického průzkumu*, Praha 2015, s. 13 an.

odborníka – místní člověk obvykle zná důvěrně popisovaný objekt, zabývá se jím často delší čas a dokáže ozřejmit některé aspekty, která „velká“ historie přehlíží. Starší práce nadto mnohdy přinášejí cenné informace o dnes již zaniklém stavu objektů, případně čerpají z dnes již nezvěstných pramenů a samy tak získávají pramennou hodnotu. Vedle literatury, která bude přítomna nejčastěji v příslušných lokálních knihovnách odborných (např. regionálních muzeí) i místních (obecních), je dobré využít mílovými kroky postupující digitalizaci historických publikací uložených v domácích i zahraničních knihovnách. Tu lze vyhledat v nejrozsáhlejších webových vyhledávacích často prostým zadáním několika klíčových slov (např. „Bibliothek“ a německé jméno sídla, v němž se historická knihovna nachází/zela), na jejichž základě může být domácí literární základna obohacena o mnohé nedostupné položky.⁴

Poznání dostupné literatury by mělo být následováno průzkumem všech relevantních pramenů (počínaje v první řadě pozůstalostí původních majitelů/uživatelů knihovny), jejich analýzou a následným pojednáním o minulosti bibliotéky. Archivní průzkum dějin knihoven je nutno zaměřit na obě základní složky, které z tohoto specifického objektu činí to, čím je: na dějiny knižních souborů a dále pak minulost vlastních knihovnických místností a jejich celkového ustrojení. Pro účely zpracování dějin a minulosti církevních knihoven v ČR je nutné realizovat výzkum zejména v dále uvedených (paměťových) institucích.

1.1 Paměťové instituce spravující prameny k dějinám knihoven

1.1.1 Archivy

Archivní síť v České republice zastřešuje jako ústřední instituce Národní archiv sídlící v Praze. Zde jsou uloženy „celočeské“ fondy řádů a řeholních společenství, které nepostihlo josefské rušení klášterů v 80. letech 18. století a často existovaly až do násilného rozprášení komunisty na počátku 50. let 20. století. K zániku těchto klášterů a jejich knihoven jsou dochovány základní dokumenty zejména ve fondu „Státní úřad pro věci církevní“. Mnohé a podrobnější doklady lze očekávat ve fondu „Náboženská matice“, který však stále čeká na své zpracování a zpřístupnění badatelům (stav k pololetí 2020). Pro dříve zrušené kláštery je pak nedocenitelný fond „Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II.“ Pro Moravu platí podobná struktura v Moravském zemském archivu Brno, jak bude ještě zmíněno níže. Využitelné jsou samozřejmě i další fondy,

---

⁴ Zvláště přínosné položky je nutné označit např. v poznámce pod čarou či v závěrečném seznamu literatury, stejně tak tomu je v případě těch prací, které do bádání vnesly nějakou chybu, kterou pak přejímali ostatní autoři, až se tato stala „pravdou“.

jejichž znalost by měla patřit k základní výbavě zpracovatele archivní rešerše (pro pražskou diecézi zejm. fond Arcibiskupství pražského apod.).

Ve struktuře archivní sítě a z hlediska péče o archivní prameny hrají klíčovou roli v Čechách Státní oblastní archivy, na Moravě nazývané zemské archivy. Jejich síť odpovídá někdejšímu krajskému dělení ČSSR. Jejich gesce tak zahrnuje obvykle více současných krajů, např. litoměřické pracoviště má působnost pro Ústecký a Liberecký kraj; na Moravě a ve Slezsku se zemské archivy nacházejí v Brně a Opavě, ke specifikaci jejich působnosti, a tím i vzájemné delimitaci archivních fondů docházelo ještě v letech nedávno minulých, týkaly se zejména oblastí v dnešním Zlínském kraji nebo na Vysočině. Zde jsou uloženy fondy jednotlivých klášterů a řeholních domů, těch postižených i nepostižených josefským rušením. Vyjma pražské, hradecké a brněnské diecéze jsou zde i pozůstalosti jednotlivých (arci)biskupství. Státní okresní archivy jsou dnes odděleními Státních oblastních/Zemských archivů. Jejich síť odpovídá někdejšímu správnímu členění ČR (do r. 2000). Ovšem rozdělení Státních okresních archivů pod jednotlivé Státní oblastní/Zemské archivy nemusí vždy odpovídat aktuální administrativní logice, např. pod Zemský archiv v Brně spadají Státní okresní archivy ve Vsetíně, ale také v Havlíčkově Brodě a Pelhřimově. Je tedy vždy nutné zorientovat se nejprve na pravidelně aktualizovaných webových stránkách jednotlivých Státních oblastních/Zemských archivů, kde jsou k dispozici veškeré kontakty. Zde by mohly být využitelné zejména fondy církevních škol (jejich knihovny často s řadovými úzce souvisely, ba i splývaly), popř. fondy obcí, kde mohou mít jistou hodnotu pro zpracování dějin např. prameny typu obecních kronik. V okresním archivu v Hradci Králové je pak uložena pozůstalost zdejšího biskupství. V okresních archivech jsou uloženy také fondy jednotlivých farních úřadů.

Z akreditovaných archivů mohou pro účely poznání minulosti církevních knihoven posloužit Archivy některých významných kulturních institucí. V úvahu připadají zejména Archiv Národního muzea, Archiv Národní knihovny ČR a fondy Památníku národního písemnictví. Pro poznání jihomoravské oblasti pak svou platnost bude mít fond Brněnského biskupství, který je jako jediný z českých biskupských fondů spravován přímo církví. Biskupství brněnské za tímto účelem zřídilo a od roku 2011 provozuje vlastní diecézní archiv, kam byla delimitována také řada materiálů uchovávaných předtím v rámci Moravského zemského archivu v Brně a jeho jednotlivých oddělení Státních okresních archivů, ale také z Archivu města Brna.

Drtivá většina uvedených archivů postupuje zodpovědně v digitalizaci svých nejzásadnějších fondů (resp. jejich součástí), které jsou zpřístupňovány v elektronických badatelnách na webech institucí. Mnohé z archivů mají v této podobě rovněž zpřístupněny inventáře svých fondů a sbírek. Představu o jejich obsahu (a objednávku příslušných jednotek) tak lze provést z pohodlí domova.

1.1.2 Knihovny

V rámci knihoven je v první řadě možné zaměřit pozornost na centrální knihovny, kterými jsou pro ČR a Čechy Národní knihovna v Praze, pro Moravu pak Moravská zemská knihovna v Brně, a krajské studijní a vědecké knihovny. Právě v jejich fondech končily většinou svazky z rušených řádových knihoven počínaje josefskou dobou a obdobím po r. 1945 konče. Často se tu nachází i úřední dokumentace těchto aktů a další materiál (katalogy apod.) – např. Národní knihovna má přímo svůj vlastní archiv (ANK).

1.1.3 Muzea

Muzea bývají obvykle nenahraditelným zdrojem různých (nezřídka náhodně shromážděných) dokladů minulosti, jak ve formě dokumentů, tak hmotných artefaktů. Platí to zejm. pro muzea regionální a ještě více ta místní/lokální, vynechat nelze ovšem ani muzea zemská (Národní muzeum v Praze, Moravské zemské muzeum v Brně a Slezské muzeum v Opavě). Pozor, i muzea často mají svá oddělení nazvaná „archiv“ a „knihovna“. V tomto případě mluvíme většinou o vnitřní struktuře jednotlivých muzeí, až na výjimky uváděné v archivním zákoně se nejedná o akreditovaná oficiální pracoviště (akreditován je například již vzpomínaný Archiv Národního muzea).⁵

1.1.4 Úřady a instituce

Materiál, který ještě neprošel procesem archivace ve smyslu archivního zákona je schraňován u jednotlivých úřadů a institucí ve spisovnách. Předpokládaná přítomnost interiérových knihoven v památkových objektech cílem průzkumu činí zejména spisovny příslušných úřadů státní památkové péče a ústavů odborné památkové péče. Z první skupiny jsou to úřady místní (měst a obcí s rozšířenou působností), do jejichž gesce patří dohled nad stavbami se statutem kulturní památky (KP), a dále odbory krajských úřadů, které se vyjadřují k záležitostem národních kulturních památek (NKP). Odbornou složku památkové péče reprezentují pracoviště Národního památkového ústavu (NPÚ), jejichž krajská pracoviště obvykle servisují péči o KP a ústřední pracoviště v Praze pak péči o NKP. Spíše vzácněji se mohou některé materiály ke stavebním změnám objektů nacházet ve spisovnách příslušných stavebních úřadů.

---

⁵ Aktuální informace o akreditovaných archivech lze bezpečně získat na stránkách Ministerstva vnitra ČR, konkrétně v sekci Archivnictví.

1.2 Základní prameny k dějinám novověkých knihoven

1.2.1 Katalogy a knihovnické instrukce

Tím, co knihovnu činí neopakovatelným fenoménem, je v první řadě její obsah. Množství, rozsah, zaměření, časový původ apod. uložených historických svazků (např. pro barokní období nejčastěji starých tisků a rukopisů) odrážejí samozřejmě nejlépe katalogy, které bývaly k jednotlivým knihovnám pořizovány. Jejich (ne)existence závisí nejčastěji na míře, v jaké knihovny představovaly at' už čistě reprezentační, nebo naopak úzce utilitární fenomén v životě svých majitelů.

Obecně platí, že cca od 17. století se zachovaly takové katalogy spíše v případě větších knihoven, které disponovaly vlastními bibliotékáři. V řadě případů budou v knihovnách k dispozici pravděpodobněji katalogy z 2. poloviny 19. století a 1. poloviny století následujícího.⁶ V drtivé většině případů katalogy odrážejí nějaký logický pořádací systém knihovny, dělené obvykle na jednotlivá „oddělení“ (skříně), s uvedením signatur a umístěním jednotlivých knih,⁷ který je možno konfrontovat se současným stavem a je-li to žádoucí, pak ho i obnovit.

V případě menších knihoven je pravděpodobnější, že k jejich obsahu bude existovat jen jeden katalogový soupis. U knihoven větších, starších či knihoven vlastníků, u nichž je knižní kultura zásadní součástí jejich bytí (např. většina řeholních společenství), může být k dispozici více soupisů, které byly postupně antikvovány rozšířením bibliotéky, jejím novým uspořádáním, přestavbou apod. Uvedené změny bývají z těchto katalogů většinou dobře patrné a umožňují namířit bádání týkající se vývoje knihovny jistějšími směry: na časová údobí, kde došlo k změnám, které by se např. z podoby mobiliáře odhadovaly jen velmi rámcově (kupř. dle slohů). Některé katalogy doplnili jejich autoři stručnými úvody, do nichž vtělili vedle alespoň rámcové historie

---

⁶ Z takového katalogu však obvykle není možné bezpečně zjistit, zda zdejší svazky vydané v 18. století a dříve byly do této knihovny pořízeny skutečně v době svého vzniku, nebo jsou výslednicí zájmu někdejších majitelů z pozdějších dob (byla-li knihovna ovšem nadále institucí živou, a nikoliv udržovanou jen za účelem estetickým či jiným). Použitelnost těchto katalogů pro případnou rekonstrukci „nejstaršího“ stavu knihovny je tak omezená. Omezený význam pro obnovu historických knihoven pak mají soupisy středověké, které zachycují stav, jenž již v raném novověku neměl svou platnost.

⁷ Nejčastěji bývaly signatury ve tvaru: oddělení knihovny (římská číslice) – číslo regálu v jejím rámci (písmeno) – číslo konkrétního svazku (arabská číslice), např. II.A.169. Jednotlivé díly vícesvazkových titulů mívaly zpravidla přidělenou vlastní arabskou číslici. Jiným rozšířeným způsobem (19. stol. a mladší) bylo užití počátečního písmene názvu oddělení (např. „V“ coby Varia) s pořadovým číslem titulu (např. V 121). Jednotlivé díly vícesvazkových titulů pak byly označovány opět číslicemi, nejčastěji římskými (např. V 122/II). Signaturních možností je ovšem daleko více. Další informace (typicky např. formát či jazyk knih) už záležely na konkrétním uspořadateli soupisu.

knihovny také důvody, které je k sepsání nových katalogů vedly. V některých případech se může jednat o nejzákladnější (ne-li vlastně jediné) informace o minulosti knihoven.

Někdy bývají součástí katalogů i instrukce pro jejich správce a uživatele. Častější je však jejich samostatné uložení. Krom obecných vodítek mohou poskytnout i některé specifické zprávy o ustrojení knihoven (např. náznaky jejich klimatického provozu apod.).

Alphabeti Auctorum Nomina, ac Tituli Librorum		Loci			Copia, et Series	
		Locus	Annus	Forma	Compactura	
XIX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Nürnberg	1702	4	Pragamens. 8	C. 2
XX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Nürnberg	1702	12	Pragamens. 8	F. 5
XIX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Cotoniae	1629	fol.	Pragamens. 8	F. 9
XIX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Cotoniae	1592	8	Pragamens. 8	F. 9
XXX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Stuzig.	1629	2	Pragamens. 8	F. 9
XXIX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Pragae	1629	12	Pragamens. 8	F. 9
XXIX	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Pragae	1597	12	Pragamens. 8	F. 9
XXII	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Pragae	1575	fol.	Pragamens. 8	F. 9
XXII	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Pragae	1599	fol.	Pragamens. 8	F. 9
XXII	Abrahami (Germani) Strydomii ad Amstelredamum	Pragae	1729	12	Pragamens. 8	F. 9

Obr. 2. Ukázka z katalogu broumovské konventní knihovny (skříně XIX-XXII, písm. A). Záznamy krom základních údajů o svazku jako díle (autor, titul, místo a rok vydání) obsahují i informace o svazky coby artefaktu (formát a vazba) a samozřejmě lokaci (skříně, regál a pořadí). Foto: Eva Vodochodská (2017).

1.2.2 Inventáře budov/sídel/objektů a majetku jejich vlastníků či správců

Podobný soupisový charakter mají inventáře vybavení jednotlivých budov či sídel, pořizované v případě světských majitelů knihoven většinou u příležitosti jejich úmrtí, v případě církevních knihovny např. v rámci kanonických vizitací či pro účely vyčíslení majetku institucí.⁸ Podrobnější inventáře obsahují většinou soupis předmětů, které se v knihovně nacházejí (nábytek, obrazy,

⁸ Častým problémem v případě zaniklých knihoven bývá nemožnost určení jejich někdejší polohy. Z inventáře je samozřejmě vždy patrná přítomnost knihovny v objektu k určitému datu. Její konkrétní lokalizace ovšem nemusí být vždy zřejmá, lze obvykle soudit alespoň na část objektu, patro, umístění vedle jiných prostor (vzájemné porovnání inventářů z různých dob nemusí být ovšem vždy přínosné, zvláště došlo-li v době mezi jejich pořízeními k stavební úpravě budovy; pokud byly k inventářům vytvářeny i plány objektů, pak jsou většinou nedochovány).

krucifixy, světla apod.) a nějakou informaci stran uložených knih, často počet, druhovou či jazykovou specifikaci titulů. Soupis knih bývá v inventáři uveden pouze v případě, že se jedná o nevelkou sbírku (příkladně v inventářích nově založených řeholních domů), často je veden jako příloha inventáře (která nemusí být – stejně jako jiné – dochována do dnešní doby). Je třeba mít na paměti, že obzvláště ve větších sídlech vedle vlastní (hlavní) bibliotéky existovaly často další dílčí knihovny – např. v kláštorech měly své knihovny jednotlivá řádová officia (představení, noviciát, kůr apod.), v šlechtických palácích to často byly soubory hudebnin v různých saloncích či svazky v ložnicích nebo pracovnách.

Uvedené inventární seznamy vznikaly většinou nahodile, resp. v případě nutnosti, a jako samostatné dokumenty jsou uloženy v archivních fondech, které se bezprostředně týkají objektu, v němž je knihovna uložena, či jejich majitelů (rodové archivy, řádové archivy). V některých případech lze takové inventáře nalézt i v pozůstatostech jiných institucí. Např. u farních či děkanских knihoven tak lze pro období od poč. 19. století využívat jak prameny z povahy uložené ve fondech jednotlivých farností (děkanství), tak ty, které se nacházejí ve fondech tehdejších (arci)biskupství (Praha, Litoměřice, České Budějovice, Hradec Králové, Olomouc, Brno). Z těch prvních jsou to pamětní knihy duchovních správ, povinně zřizované v dobách josefinských reforem, obsahující všechny důležité údaje o konkrétním obvodu, včetně inventářů kostelů a far. Knihovny jsou zde většinou popsány spolu s jejich krátkou historií, odkazem na eventuální katalog a případnou vnitřní organizaci bibliotéky. Od 2. čtvrtiny 19. stol. pak byly farnosti a děkanství povinny zpravovat o stavu svých knihoven pravidelně (arci)biskupské konzistoře.⁹ Pokud jsou tyto zprávy zachovány, pak představují významné doplnění (či přímo náhradu) pramenů místních a v případě periodicity navíc podávají zprávu o vývoji bibliotéky v určitém časovém údobí.

1.2.3 Závěti, odkazy, soupisy pozůstatostí

Příbuzné informace mohou obsahovat i další prameny výčtové povahy. Jak v světském, tak církevním prostředí to mohou být různé závěti (odkazy apod.), jimž se knihovny (či jejich části) stávají předmětem dědictví (či daru) – v rámci rodů to budou nejčastěji odkazy potomkům či příbuzným, u církevních činitelů v případě knihoven převažují jejich odkazy některé z náboženských institucí. Často jsou dějiny knihovního souboru starší než samotná knihovna. V tomto směru lze upozornit na využitelnost kšaftů (městské knihy) v případě farností či

---

⁹ Např. ve 30. letech 19. stol. byla tato hlášení zapisována do tabulek zachycujících uplynulé tříletí (tzv. trienálky). Mezi povinné rubriky tu patřilo umístění knihovny, počet svazků a jejich užití, specifikace koupených, odkázaných a darovaných knih se stanovením jejich ceny.

měšťanů etc. Ze stejné oblasti mohou pocházet další, spíše okrajovější záležitosti (fideikomisní smlouvy apod.), které ovšem obsahují zpravidla informace povšechného rázu (jen prosté konstatování vlastnictví knihovny apod.). U klášterů rušených za Josefa II. mají svou využitelnost soupisy literatury (často neúplné), která odtud přecházela buď do veřejných knihoven v Praze či Vídní, nebo do knihoven jiných nezrušených řeholních domů.

1.2.4 Účetní materiál

Dalším významným materiálem pro poznání minulosti knihoven a jejich souborů bývají účetní záznamy. Často tvoří v archivních pozůstatostech institucí a osob (nejen) raného novověku nejrozsáhlejší díl. Pokud nejsou dochovány v podobě knih (nejčastěji coby knihy příjmů a vydání, někdy pro stejná časová údobí v jednom svazku), ale jednotlivých účetních dokladů (aktového materiálu) sdružených často v mnoha kartonech označených jen rámcově určitým časovým úsekem, stává se jejich procházení časově velmi náročnou záležitostí. Účetní materiál však může přinést mnoho zpráv o principech doplňování knihovnických souborů (zejména nákupech, které jsou většinou doplněny seznamy pořizovaných knih), knihvazačích, obchodnicích s knihami či jiných původcích svazků. Vedle toho mohou některé specializované účty poskytnout informace i o vývoji knihovni místnosti (úpravách, pořízení mobiliáře apod.). Jako typického zástupce této skupiny lze uvést stavební účty (které bývají v případě významných sídel vedeny v archivních fondech jako samostatná položka) a na ně navázanou agendu (smlouvy se staviteli, specifikaci stavebních či řemeslných dodávek atd.). V případě starých objektů poskytují cenné informace i specifikace škod, způsobených např. požáry či vojenskými obsazeními. Knihovny utrpěly často v podobných situacích újmy, rovnající se nezřídka jejich takřka plnému zániku.

Z výše uvedených materiálů (od katalogů po účty) lze pak v mnoha případech získat i informace prosopografického charakteru (záznamy o osobách – knihovnicích, správčích atd.), jež mohou osvětlit, v jakém rytmu probíhalo doplňování (či vyřazování) knih v sledovaných fondech.

1.2.5 Poválečné prameny

Zvláštní (a pro naše prostředí příznačný) typ pramenů představuje materiál, nejčastěji soupisové povahy, který vznikl po roce 1945. Dělo se tak obvykle v souvislosti s vlastnickou změnou knihoven, které byly zabaveny spolu s objekty, v nichž se nacházely, jejich původním majitelům. Zvláště k rozsáhleším knihovnám byly – obvykle až s větším časovým odstupem od samotného

aktu „zestátnění“,¹⁰ který měl za následek téměř vždy zmizení části dochovaných svazků – pořizovány seznamy zabavených knih, doprovázené někdy stručným přiblížením umělecko-architektonických hodnot knihovny. Na tomto základě bylo administrativně určováno, které knihovny mají být coby význačné zachovány a které si naopak další existenci „nezaslouží“. V případě šlechtických (zámeckých, hradních, palácových) knihoven byla péče od počátku 50. let 20. století především v gesci Oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea, v případě knihoven církevních (zejména klášterních) byly jejich soubory přemístěny především do pražského Památníku národního písemnictví (Čechy) a předchůdců dnešní Moravské zemské knihovny a Studijní a vědecké knihovny Olomouc (Morava a Slezsko).¹¹ Je však třeba dodat, že uváděné seznamy nezahrnují vždy plný rozsah knihoven. Platí to jistě pro zámecké knihovny, z nichž byly po jejich převzetí státem automaticky vyřazovány nacistické spisy a novější odborné publikace, k nimž se nečinily žádné bližší záznamy (vyjma uvedení celkového množství). Odborná literatura pak byla svázena do tzv. sběrných středisek Národní kulturní komise, kde byla smíšena s dalšími knihami svého druhu a určena k výběru vědeckým institucím či vysokým školám. Knihy, o něž neprojevil nikdo zájem, byly většinou zlikvidovány. Vzhledem k časové provenienci nepředstavují uvedené publikace pro historické knihovny převážně žádnou zásadní ztrátu. O dvou základních archivních fondech, kde je dokumentace z dob zániku uvedených knihoven uchována, byla řeč již výše.

---

¹⁰ K legislativnímu zázemí majetkových změn v oblasti kulturního dědictví srov. Markéta Dušková, *Mobiliární fondy státních hradů a zámků*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014, zvl. s. 20-21.

¹¹ Zejména v olomoucké SVK byly dislokovány už knihy pocházející z moravských klášterů zrušených za Josefa II. Knihy z českých klášterů pak skončily nejčastěji v dnešní Národní knihovně. V uvedených institucích se také nachází řada katalogů starých knihoven. Je třeba dodat, že do péče těchto institucí přecházely především knihovny významnějších řádů a konventů, řada menších souborů (zvláště těch založených ve 20. století) nenávratně zanikla.

K.č. 19443/64

K U K S

Vytřídil, přemístil z dosavadní místnosti a nově instaloval ve dnech 13.-25. října 1954 Dr. Bohumír Lífka. Předběžná statistická zpráva :

Podle výsledků jednotlivých součtů bylo v staré knihovně shromážděno celkem 13.896 svazků.

Z toho bylo:

1) uchováno v celku a instalováno do pěti krásných zasklených knihovních skříní, koupených pro býv. "Heimattmuseum" v Kuksu někdejší "Gauselbstverwaltung Reichenberg" v r. 1944 z likvidovaného zařízení Nových Zámků u Hostinného od hr. Dr. Fr. Deyma a do dvou starých barokních skříní z býv. zařízení hospitalu Milosrdných bratří při Sporckově nadaci v Kuksu, jako studijní středisko Sporckovského badání a proměnná knihovna jeho doby	8.049 svazků
2) pro sběrné středisko na Křivoklátě vybráno z největších knih po posledních členech rodu Sweerts-Sporcků, z knih býv. okupační "Bauernschule Kukul" a z knih shromážděných býv. zdejší "Heimattmuseum"	2.897 sv. a IBI kusů hudebnin
3) do odpadů pro sběrné suroviny vytríděno, zejména z materiálu po býv. "Bauernschule", naplněného nacistickými propagačními tiskovinami	2.622 sv. knih 675 sešitů časop. 5 velkých krabic korespondence z němec. bytů
4) pro jednotlivé instituce určeno a připraveno	
a) pro Krajský archiv kraje hradeckého v Kuksu podle vlastního výběru archiváře prof. Kuta	79 sv.
b) přednostní výběr pro Národní-Náprstkovo museum	137 sv.
c) pro Goethovo museum v stát. zámku v Kynžvartu	30 sv.
d) pro Krajské museum v Hradci Králové podle zredukovaného vlastního výběru musejníků, který v původním rozsahu nešetřil některých důležitých historických partií sporckovské sbírky, ponecháno	82 sv.

Fondy 2) a 4) rozřazuje nyní Milada Heroutová.

Pro knih. referenta SPS p. řed. V. Waltra

Dr. Bohumír Lífka 27. 10. 1954.

8049
2897
137
2622
79
137
30
82
14077

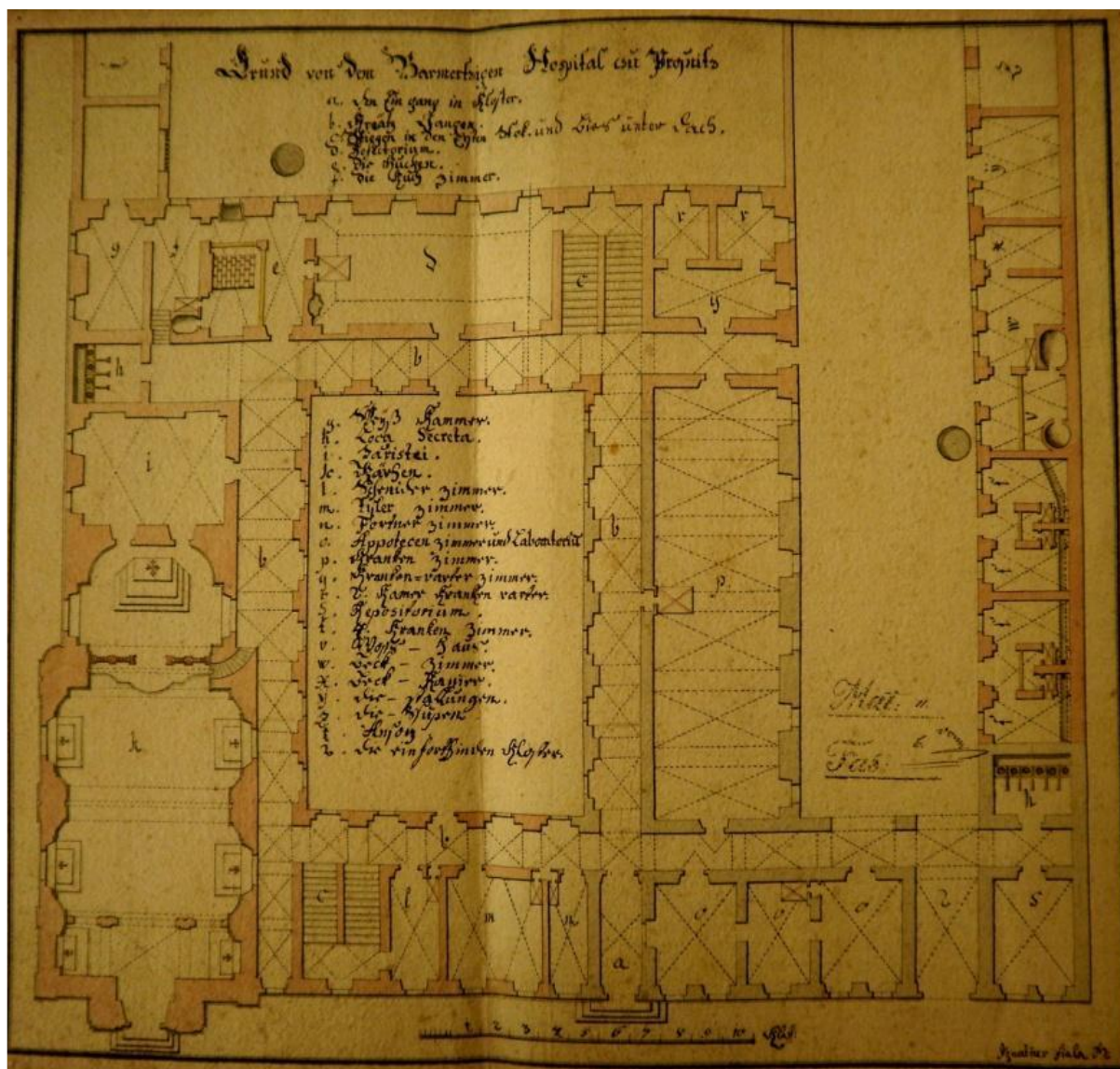
Obr. 3. Ukázka poválečných souborných zpráv Národní kulturní komise o přejímaných knihovnách. Zachycují stav, který se obvykle z mnohých důvodů do nynějška nezachoval, a zároveň vzhledem k době svého vzniku (1. pol. 50. let 20. stol.) již na místě nezastaly mnohé svazky, jež se z knihoven ztratily bezprostředně po roce 1945. Foto: Petr Mašek (2012).

1.2.6 Prameny nepísenné povahy

Vedle písenných pramenů je třeba vyhledávat a kriticky posuzovat neméně významné prameny nepísenné povahy (plánová dokumentace, ikonografické doklady, hmotné artefakty), jejichž výpověď dokáže často nahradit chybějící doklad písenný.

1.2.6.1 Plány objektu

Historická plánová dokumentace umožňuje poznat místo knihoven v organismu jednotlivých domů a jejich širší prostorové souvislosti. Pokud existují k objektu plány, které vznikly v různých dobách, lze spolehlivě poznat rovněž proměnu tohoto místa (přestavby, adaptace), jakož i případný „pohyb“ knihovny po budově, který může i nějakým způsobem vypovídat o významu bibliotéky pro jejího někdejšího vlastníka. Zachované plány z doby před 1. polovinou 19. století bývají uloženy většinou v archivních fondech vázících se ke zkoumanému objektu. Mladší plány (cca od pol. 19. stol.) se nacházejí převážně v archivech příslušných stavebních úřadů. Výjimkou není ani přítomnost plánové dokumentace na místě, zvláště v případě staveb, jejichž uživatelé po r. 1945 se nevyznačovali žádným vztahem k archivní péči. V případě objektu, který je prohlášen (národní) kulturní památkou, může být přítomna taková dokumentace (přínejmenším v kopii) na příslušném krajském pracovišti Národního památkového ústavu, u nejvýznamnějších památek pak na ústředním pracovišti NPÚ v Praze. Vždy je ovšem nutno dbát na to, zdali se mezi historickými plány nejedná náhodou o nerealizovaný návrh, jehož případné zohlednění coby uskutečněné záležitosti by mohlo vést k dezinterpretacím. Podobné návrhy mají ovšem svůj význam v tom, že většinou zachycují i tehdejší skutečný stav stavby, který se může shodovat s tím současným.

Obr. 4. Plán přízemí konventu milosrdných bratří v Prostějově z poloviny 18. století s vyznačením místností (A-Z a 1-2). Jedná se o jediný zachovalý plán patrové budovy z uvedeného období. Knihovna zde není zaznamenána – byla tedy v 1. patře při celách řeholníků, pravděpodobně někde v prostoru nad refektářem (D). Foto: Lucie Janotová (2014).

1.2.6.2 Obrazová dokumentace

Starší ikonografické prameny k minulosti objektů bývají většinou v případě knihoven nevyužitelné, pokud ovšem konkrétní knihovna nebyla z hlediska reprezentace svého vlastníka natolik významná, aby se s ní nenechal zobrazit např. v podobě mědirytu, olejomalby, popř. nástěnné malby.¹² Případy, že by takto byla zobrazena jen samotná místnost, jsou mnohem

¹² V případech, že chtěl zobrazovaný dát najevo svůj vztah ke knihám (erudici, autorství, mecenášství, bibliofilství atd.), nechával se však často zobrazovat na pozadí jakýchsi „ideálních“ knihoven, v nichž bychom konkrétní předobraz hledali jen stěží.

vzácnější. Jistý význam mohou mít veduty sídel, na nichž je možné v některých případech rozeznat např. jiné ztvárnění oken bibliotéky apod., které může vypovídat o jejím postavení v rámci budov; typické je to zejména pro prelatury významných klášterů. Tento pramen má však svou využitelnost zejména v případě, kdy došlo k zásadnějším změnám původní stavby.

Při interpretaci starší obrazové dokumentace je nutno zohlednit možnost (pravděpodobnost) schematického, zjednodušeného zobrazování, resp. kreativního přetváření zobrazovaných detailů v rámci umělecké licence tvůrce, případně specifického autorského záměru – zvýraznění efektu v rámci (sebe)prezentace apod.

1.2.6.3 Novodobější dokumentace, fotografie

Speciálním druhem ikonografického pramene je historická dokumentace, objevující se již v 1. polovině 19. století (kresby/akvarely/grafiky interiérů zejm. šlechtických sídel). V tomto ohledu mají samozřejmě největší význam fotografie, které se zde ojedinele objevují již nedlouho po polovině 19. století. Byť frekvence jejich výskytu právě pro knihovny bude spíše nižší (a plně závislá na postavení, jaké knihovny v myslích svých majitelů zaujímaly), mohou poskytnout řadu jinak nedohledatelných informací. Je nutno mít na paměti, že obnova zachyceného stavu nemusí být vždy žádoucí, zvláště s ohledem na často velmi utilitární přístup k celkovému ustrojení knihovny (výzdoba, „přebytečná“ výbava typu krbového náčiní atd.). Důležité jsou ovšem i snímky z období po r. 1945, které zachycují objekt v podobách (bezprostředně) předcházejících současný stav objektu – tu mají svůj význam nejen přísně dokumentární fota, ale i ta, která vzhledem k všeobecnému rozšíření fotografie, zachycují knihovnu vlastně jen „náhodou“, jako kulisu nějaké jiné „akce“ (příkladem budiž např. turistické snímky z hradů a zámků, nebo fotografie personálu objektu, zachycující v první řadě nějakou činnost či podobiznu osoby). Na základě fotodokumentace je možné identifikovat i někdejší mobiliář knihovny deponovaný z různých důvodů v jiných prostorách objektu (typicky na půdách, v sklepích, chodbách, depozitářích apod.), zejména ony části, které nejsou pevně spojeny s interiérem (mj. stoly, čtecí pulty, židle, schůdky). V případě technicky kvalitních obrazových podkladů je možné pořídit zvětšeninu detailů podoby mobiliáře dokumentujících jeho proměny v čase, stav před poškozením využitelný pro účely restaurování, zhotovení replik aj.¹³

---

¹³ Spíše vzácně se k jednotlivým objektům zachoval nějaký filmový záznam. Oficiální snímky byly natáčeny povětšinou jen pro ty nejvýznamnější památky (zásobárnou filmových týdeníků a některých filmů je archiv Krátkého filmu či České televize). Mohou ovšem existovat amatérské záběry učiněné nejčastěji místními lidmi. Pokud se náhodou podobný objev namane (na základě veřejné výzvy, zpřístupněním pozůstalosti soukromých osob apod.), je jeho hodnota přinejmenším stejná jako pro u fotodokumentace po r. 1945.

Obr. 5. Klášter Broumov – knihovni sál, prezentace historické fotodokumentace návštěvníkům v rámci prohlídkové trasy může rozšířit povědomí o vrstvách paměti jako součásti genia loci objektu. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

1.2.6.4 Hmotné prameny

V samotných knihovničních prostorech jsou obvykle dochovány zejména regály z knihami. Ostatní zařízení je sem umístováno spíše druhotně, v souvislosti s vytvářením víceméně umělých expozic. Typická místa dnešního uchování a nejčastější dochované prvky knihovničních mobiliářů jsou uvedeny v předchozím odstavci. Jejich (ne)přítomnost může posloužit jako podpůrný doklad o někdejší významu knihoven – příznačné je v tomto případě např. vybavení v podobě globusů (nejčastěji dvou – zemského povrchu a nebe) pořizovaných zejména do studijních biblioték, či sbírek mincí, minerálů, nebo kuriozit, které mohou akcentovat funkci knihovny jako místa schraňování (a ukazování) sbírek.

1.3 Průzkum knižního souboru

Na pomezí mezi archivním a terénním průzkumem minulosti knihoven stojí průzkum jejich dochovaného knižního souboru. Může poskytnout užitečné informace o někdejší tvaru knihovny zejména v případě, kdy se ke knihovně dochovalo jen minimum (nebo žádný) z relevantních pramenů. V takovém případě má smysl prozkoumat svazek po svazku s tím, že přednost mají ty, jejichž doba vydání se vykazuje takovým stářím, aby mohly být relevantní

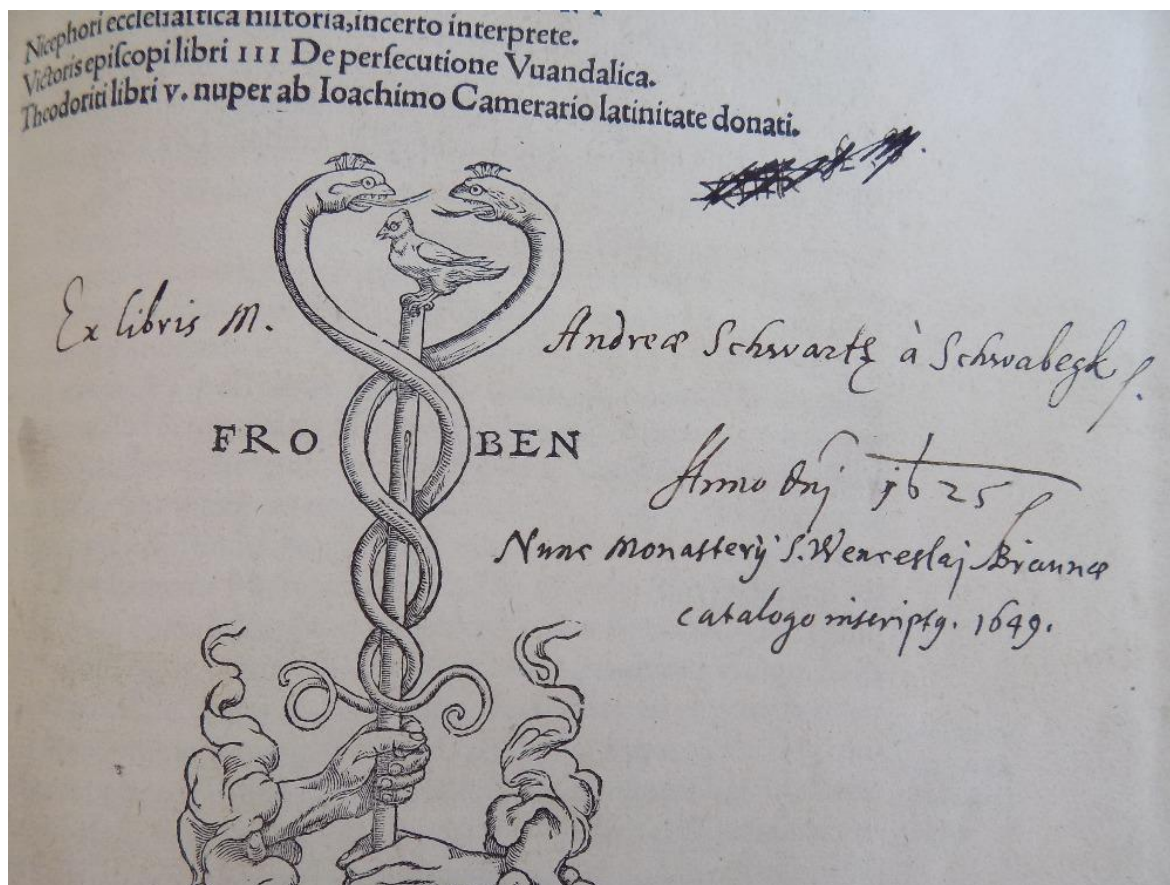
součástí knihovny v době jejího každodenního užívání. Pozornost je nutno v takovém případě věnovat provenienčním záznamům a signaturám, pokud se v knihách ovšem vyskytují. Z jiných záležitostí je to především jednotná (barevná) úprava vazby. Ve všech uvedených případech jde pouze o pomocná vodítka k poznání minulosti konkrétní knihovny. Je tak třeba mít na paměti, že v případě různých smíšených knihoven (např. svozových po r. 1945 či uměle shromážděných souborů) nemusí znak, který převažuje v současném fondu, pocházet historicky z aktuálního místa. Případnou pochybnost je třeba ověřit jinde, dohledáním historie svazu. V řadě exemplářů se také může vyskytovat větší množství vlastnických vpisů či signatur (a jejich zbytků; někdy ovšem nebyly starší záznamy odstraňovány), které je třeba přiřadit buď k starším vlastníkům či starším pořádacím systémům knihovny, nebo vůbec k jiným bibliotékám, z nichž se svazky nějakým způsobem dostaly na svoje nynější místo.

1.3.1 Provenience

Provenienční záznamy signalizují příslušnost svazku k většímu celku, v případě světských většinou k rodové knihovně (popř. knihovnám různých členů rodu, či bibliotékám jednotlivých rodových sídel), v případě církevních pak zejména ke knihovně institucionální (biskupské, řádové, konzistoriální, farní...), kde se ovšem pravidelně vyskytují i knižní pozůstalosti jejich jednotlivých údů, které sem přecházely darem či úmrtím). Provenienční záznamy jsou v zásadě dvojího druhu – tzv. supralibros umístěné na přední straně desek, nejčastěji u vazeb s koženým pokryvem v podobě vytlačených erbů či monogramů někdejšího vlastníka knihy. Druhým typem jsou záznamy uvnitř knihy, nejobecněji tzv. exlibris – které mohou být v podobě vlepeného štítku nejčastěji na přideštit knihy (opět nejčastěji s erbem či erbovním znamením), nebo v podobě vpisku nejčastěji na přideštit, předsádce či titulním listu. Ten již na konci 18. století začíná postupně nahrazovat razítko. Ještě v 18. století lze tuto vlastnickou základnu rozšířit o knihy s (často tištěnými) autorskými dedikacemi majitelům knihoven (zpravidla coby mecenášům vydání či autora), od 19. století pak o dedikace v podobě věnování knihy třetí osobou – v církevním prostředí je tento fenomén častější, když se zde knihy stávaly např. dary k profesím či primiciím. Jejich soupisem lze získat jistou představu (nebo alespoň její náznak) o podobě knihovny za jednotlivých majitelů, bohužel jen málokdy o jejím rozsahu, když mnohé svazky se vlivem okolností (krádeže, poškození, ale i prosté vyřazení díky zastarání, nebo pro účely daru či převodu do jiného fondu apod.) obyčejně nedochovaly.

V případě šlechtických knihoven býval zpravidla rodový erb exponován i v centrální části (nástavci) knihovnických skříní, což zjednodušuje identifikaci původního fondu označeného

erbovním provenienčním záznamem. V církevním prostředí může být podobným způsobem exponován erb příslušného činitele (opata, biskupa apod.). Pokud je součástí vlastnického vpisu i datum pořízení svazku, stává se – zvláště v případě hromadnějších akvizic¹⁴ – tento údaj k dějinám knihovny a jejího vlastníka nenahraditelný.

Obr. 6. Nejčastější provenienční záznam pro období před pol. 19. stol. má podobu stručného vpisu. Tento svazek získal jeho původní majitel Andreas Schwartz roku 1625, o 24 let později přešel do majetku broumovského kláštera, kam byl zanesen do (nedochovaného) katalogu. Foto: Martina Vítková (2018).

1.3.2 Signatury

Větší výpovědní hodnotu mívají umístěné signatury (zpravidla na hřbetě knih, popř. na místech, kde se mohou nacházet supralibros či exlibris, jichž ostatně mohou být součástí). Krom toho, že dokazují velmi pravděpodobnou dřívější existenci katalogu knihovny, umožňují i přes mezerovitost (či přímo torzovitost) stanovit přinejmenším přibližný počet knih (*plus quam X*) a odhalit pořadací systém (strukturu) zkoumané knihovny. Obzvláště cenné to může být v případě,

¹⁴ Je-li k dispozici rozsáhlejší dochovaný účetní (či deníkový/kronikářský) materiál, může být takový záznam vodítkem pro další pátrání, nedošlo-li např. v souvislosti s větším pořízením knih zároveň k nějakému zásahu v knihovní místnosti (rozšíření, úpravy...).

že části signatury (obvykle první litery či číslice záznamu) korespondují se zachovanými označeními jednotlivých skříní (štítky/kartuše v nástavcích či v horních římsách skříní). V takovém případě stojí za zvážení – za předpokladu, že dochovaných svazků s označením je dostatečné množství – původní řazení knihovny v nějaké podobě obnovit.

1.3.3 Vazba

Jednotná úprava vazby (zejména barevnost) v některých případech nahrazuje nepřítomná supralibros či exlibris. Byla obvyklá spíše v případě světských (šlechtických) knihoven, nejčastěji se objevuje zhruba od poslední třetiny 18. století. Důvody jejího pořizování byly – vedle reprezentativnosti atd. – hlavně estetického rázu. Nesmíme však zapomínat, že v jedné knihovně se mohlo občas vyskytovat i více řad (dělených např. dle žánru, jazyka či formátu).

Obr. 7. Klášter Broumov – knihovni sál, detail poškozených knižních vazeb z drubotně použitých pergamenů, extrémně citlivých na fyzický kontakt. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2017).

1.4 Výstup archivářovy práce a případná úskalí

Teprve dohledáním a kritickým zhodnocením všech forem existujících pramenů lze optimálně uzavřít vlastní archivní průzkum, který je nutno patřičně vyhodnotit a získané závěry zpřístupnit dalším zpracovatelům stavebně-historického průzkumu. Historikova práce se ve výsledném elaborátu promítne zejména do vlastní kapitoly *archivně-historický průzkum*, a výsledky jeho výzkumu bezprostředně využijí i kapitoly *historie prostoru*, *historická dokumentace*, *náměty na další průzkumy* či *náměty pro péči o objekt*.

Důležité pasáže pramenů je možno citovat v úplnosti (v překladu do češtiny). K překladu lze připojit buď původní německý či latinský ekvivalent klíčových výrazů, v případě nejzásadnějších částí je dobré úryvek uvést v originálním znění. Pokud byly některé prameny již citovány v starší literatuře, je užitečné tyto citace srovnat s originálním zněním pramenu (či jeho moderní edicí, existuje-li) a případné chyby prepisovatelů opravit či doplnit chybějící části, jimž starší autoři z různých důvodů nevěnovali pozornost. Stejně tak je třeba upozornit na případ, kdy badatel vychází z needičního zpracování pramenů, které provedl někdo jiný – pro případ, že jeho četba byla chybná, či nějakou položku z různých důvodů svému zkoumání nepodrobil.

Zpracovatel ovšem často naráží na překážky, které zabraňují v tom, aby dosáhl kýžené úplnosti. Z těchto překážek (vedle obvyklé časové tísně, způsobené nutným dodržením termínu zpracování, či finančních důvodů, které zabraňují rozvinout bádání v širším geografickém prostoru) jsou to především podmínky práce v archivech, kde bývá v rámci jedné badatelské návštěvy předkládáno jen omezené množství archivního materiálu. Obvykle jde o pět jednotlivostí (kartonů, knih, ale ovšem i jednotlivých inventárních jednotek zvíci jednoho listu), které zvláště při obsahu často jednoho konkrétního údaje mohou bádání násobně protahovat. Zdržení v tomto případě mohou zvyšovat i starší archivní pomůcky (tzv. inventáře), které často celé oddíly fondů sdružují do jednotek s názvem typu „korespondence 1770-1810“, jež mohou skrývat prakticky cokoli a nikoliv nutně z vymezeného období. Jejich projití může být korunováno nečekaně zásadními objevy a stejně tak může někdy končit nulovým výsledkem. Platí ovšem, že čím novější archivní pomůcka, tím je orientace v souborech snazší, nehledě na to, že drtivá většina archivních pomůcek, které vznikly v posledních letech, je digitalizována. Badatel tak může do archivu dorazit s víceméně jasnou představou o uloženém materiálu. Může se také stát, že v době zpracovávání archivního průzkumu bude instituce pro badatele z různých důvodů uzavřena, popř. nebude přístupný konkrétní fond či jeho část. V takovém případě je nutné na všechny tyto okolnosti v písemném zpracování průzkumu upozornit.

2. Terénní průzkum

Stejnou váhu jako průzkum historických pramenů má zevrubné poznání vlastní knihovní místnosti (či místností). Jeho relevance významně narůstá pochopitelně ve chvíli, kdy se nepodaří nalézt dostatek historických pramenů, na jejichž základě je možné vytyčit základní body vývoje konkrétní bibliotéky. V zásadě se jedná o průzkum dvojího typu – nedestruktivní (převážně vizuální) a destruktivní (sondážní), který má za úkol odhalit vývojové vrstvy knihovny, nespátřitelné pouhým okem. První z uvedených typů je nezbytnou podmínkou a východiskem jakýchkoliv úvah o budoucím tvaru knihovny. Destruktivní průzkum má smysl provést především před zahájením vlastních prací (záchranných, renovačních aj.) v knihovně, které jsou schopny jeho zásahy následně eliminovat tak, aby díky nim nedocházelo k degradaci zkoumané materie. Tento typ průzkumu je vlastně stálým průvodcem rozsáhlejších rekonstrukčních zásahů, které poskytují prostor právě pro takové poznání.

Úkolem zpracovatelů terénní části průzkumu je objasnění vývoje zkoumaného objektu, jeho hodnocení po všech stránkách s eventuální pomocí dalších případných průzkumů. Hlavním výstupem této části je ovšem formulace požadavků a návrhů pro další péči. Opět zde platí, že poznatky získané přímo na místě je dobré konfrontovat s poznatky získanými archivním průzkumem, což umožňuje zpětnou vazbu pro ověření dalších možností bádání na obou „frontách“.

Terénní průzkum a jeho vyhodnocení by měli v ideálním případě provádět absolventi vysoké školy, jejichž studium má souvislost s obory typu historie, pomocné vědy historické, dějiny umění, architektury, stavitelství či památkové péče, případně archeologie (nebo s příslušnými odborníky průběh a výsledky průzkumu alespoň konzultovat). Zejména v oblasti sondážního výzkumu minulosti knihovny je nutné rozšířit badatelský tým o příslušné odborníky, především restaurátory, kteří krom dostatečných vědomostí disponují i znalostí konkrétních sondážních technik.

Před započítím terénního průzkumu místnosti/tí by měl mít badatel znalost celkových dějin objektu a jeho průzkumů, která v řadě případů umožní (alespoň přibližně) definovat některé základní mezníky z minulosti bibliotéky – ideálně dobu jejího zřízení, záležitosti umělecké výzdoby (nástěnné a nástropní malby, plastiky atd.) a změny způsobené zásadními stavebními úpravami (rozšíření, či naopak zmenšení; vznik či zánik vchodů či oken apod.), v menší míře pak jiné interiérové zásahy (např. úpravy nábytku či podlah). Nejlépe je čerpat tyto informace ze stavebně-historického průzkumu celého objektu. Pokud neexistuje, pak přichází na řadu literatura a pomoc archiváře. Nezbytně nutné je kvalitní zaměření inkriminovaných prostor, což platí

zejména pro rozsáhlejší, půdorysně a hmotově členité záležitosti, které nejde přesně zaměřit pomocí ručních měřících pomůcek.¹⁵ Do této plánové dokumentace pak budou mj. zanášeny jednotlivé nálezové situace.

Zásadou popisu budiž systematický postup od celku k detailům, tj. od širších souvislostí a obecného popisu domu, přes místo knihovny v jeho organismu (vč. vnějších komunikací, které souvisí či souvisely s jejím užíváním), obecný popis prostoru knihovny až k jejím jednotlivým částem. V místnosti samotné se obvykle vede popis ve směru hodinových ručiček od severní přes východní, jižní a západní stěnu,¹⁶ následně pokračuje rozbořem podlah a stropu (vč. případné výzdoby) a končí popisem vložených prvků (zejm. mobiliáře, ale i např. topenišť apod.). V případě interiérových knihoven budou zřejmě právě tyto prvky ve výsledném působení nad stavbou samotnou převažovat; v některých případech od ní jsou navíc neoddelitelné. Základem je samozřejmě slovní popis, který by měl být zejména v případě, že není schopen vyjádřit složitost konkrétní nálezové situace, doplněn fotografickou (či alespoň kresebnou) dokumentací. Při rozboru je žádoucí rozlišovat jednoznačné poznatky od hypotéz či případných tušených nálezů (např. předpokládaná umělecká výzdoba stěn pod novějšími vrstvami omítek či výmalby apod.).

2.1 Základní vizuální průzkum

Již pouhá návštěva knihovnické místnosti a její soustředěné pozorování může prozradit cvičenému oku mnoho důležitých informací o její minulosti, případně vývoji. Prostým srovnáním s ostatními prostorami v objektu lze víceméně určit, nakolik reprezentativní záležitostí knihovna v rámci konkrétního domu byla. To se samozřejmě může projevit na mnoha polích – zejména její polohou v centrální či naopak vedlejší části domu, jejím bezprostředním okolím (je-li např. někde v oblasti skladištních místností či naopak sousedí s prostory, kde „probíhal život“), vnitřní dispozicí (zejm. rozlohou a to i ve směru vertikálním, projevujícím se hlavně v kláštorech a šlechtických sídlech převýšením přes jedno podlaží), výzdobou (jak tou, která je jako nástěnné malby součástí stavby, tak zdobením mobiliáře či přítomností erbů, deviz či jiných reprezentativních znaků někdejších vlastníků) a vybavením (to však často v dochovaných interiérových knihovnách vyjma samotných skříní chybí). V případě, že skříně byly do současné knihovny umístěny až druhotně (stává se to v objektech, kde paměť o někdejším místě knihovny v domě zanikla, ale nábytek zůstal z nějakého důvodu po určitou dobu uchován někde na půdě či

---

¹⁵ Tuto, tzv. oměrnou metodu lze uspokojivě použít pouze pro detailní měření nevelkých celků (např. profilace říms apod.).

¹⁶ Tato stranová specifikace by měla být patrna i z plánu objektu. Nejobvyklejším způsobem je tu odnepaměti umístění „kompasové štelky“ ukazující k severu.

chodbě), lze tuto skutečnost často vypořádat na základě rozdílného tvarosloví prostoru a nábytkového celku, který byl vždy „dodáván“ na míru. Podobně je tomu s podlahovou krytinou, ať již nedřevěnou (kámen, hliněné či jiné dlaždice), nebo dřevěnou (častěji nějaký typ parket, než prostá prkna); zásahy do původní celistvé materie zde většinou přicházely v souvislosti s instalacemi novodobých inženýrských sítí. Zejména v koutech místností mohou být v podlaze často zachována dláždění či jinak upravené plochy než hlavní podlahová krytina, které jednoznačně dokládají polohu a půdorys nedochovaných kamen. Dlažba v podlaze vstupních nik často odráží rozměry původních dveřních vstupů, později rozměrově změněných. Přítomnost zazděných nik ve stěnách oddělujících knihovnu od vedlejších místností svědčí mnohdy o druhotně zazděných vstupech, v případě chodeb i oknech (takový prvek se ovšem v chodbě většinou opakuje i v případě dalších prostor). Tuto skutečnost někdy potvrzuje rozdílné vlnění omítky v místě tohoto prvku. Pozornost je nutno věnovat i zdánlivým detailům – stopám po přítomnosti mříží ve vchodech či oknech, zakrytí oken (okenice, které mohly být instalovány např. jen na zimu), skobám a dalším závěsným mechanismům na zdech, doprovázených často „stínem“ na zdi signalizujícím někdejší přítomnost např. obrazu, stopám po nábytku na dřevěných podlahách (z jejichž půdorysu lze někdy určit chybějící původní mobiliář), ošlapaným prahům (jak kamenným, tak dřevěným) či podobně opotřebovaným částem podlahové krytiny (typicky na cementových dlaždicích z 2. pol. 19. stol.) vypovídajícím o souvisejících cestách, které v knihovně kdysi vedly apod. Snadno rozpoznatelné jsou většinou novodobější prvky (typicky dveře, mříže, stylově či materiálově odlišné části nábytku či od převažujícího celku odlišný mobiliář). Stejně tak jsou patrné zásadní chybějící části mobiliáře (typicky jejich výzdoba, často v detailních prvcích jako římsy nebo patky pilastrů) či výzdoby stěn (štuky, plastiky, malby atd.), která se většinou vyznačuje nějakou pravidelností (jak bylo např. pro 17. – 19. století příznačné, typicky jde např. o výmalbu lunet). Na základě této vizuální prohlídky (která by měla být ideálně opakovaná, aby znalost prostoru byla co nejvyšší), lze pak stanovit směr a rozsah dalších místních průzkumů.

Obr. 8. Klášter Broumov, knihovni sál – v některých případech prozradí umístění a orientační podobu historického vybavení knihovny hřebíky a obrysy v omítce. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

Je-li knihovna dvouetážová, je nutno stejným způsobem postupovat i „nahore“, tj. na galerii či ochozu, který je většinou veden po celém obvodu knihovny. Jeho místo v organismu knihovny pak dokládá zejména skutečnost, je-li přístupný také z dolního „patra“ (a jakým způsobem, zejm. jde-li o nějaké skryté schodiště přístupné jen pro knihovníka), nebo jen „shora“ (tu je důležité, odkud tento vchod vede), popřípadě oběma způsoby. Dalším výpovědním prvkem může být rozdílná výzdoba od dolní části bibliotéky (často jednodušší a zamýšlená spíše k pozorování z parteru knihovny) a v neposlední řadě přítomnost specifické části knihovního souboru (např. v případě klášterů tzv. *libri prohibiti*).

2.2 Sondážní průzkum(y)

Sondážní průzkum je technikou zkoumání nepřístupných vrstev stavebního a jiného díla sondami, která se využívá k získání informací různorodé povahy – např. při diagnostice stavu stavby, restaurátorském průzkumu či pro exaktní zkoumání vlastností materiálů. Dle povahy požadované informace se stanovuje vlastní technika sondážní činnosti, velikost sondou odebraného vzorku, počet a reprezentativnost těchto vzorků, způsob jejich identifikace a dokumentace, uchování před vlastním zkoumáním. Bez možnosti ověření výsledku sondáže

(archivování, fotodokumentace, zaměření) nemá tvrzení o výsledku sondáže potřebnou hodnotu a nemůže být bráno za spolehlivý podklad pro rozhodování.

Rozhodnutí o provedení této techniky průzkumu by mělo být vždy pečlivě zváženo, neboť se jedná o metodu destruktivní povahy, kdy získané informace jsou zpravidla vykoupeny úbytkem dochované substance zkoumaného objektu. Sondážní činnost by měla být proto vždy účelně cílena k ověření či potvrzení významné skutečnosti a naplánována tak, aby byly zásahy omezeny na nezbytné minimum (stoprocentně to platí v případě památek). Sondážní průzkum je dobré provádět zejména v případě, kdy bude následován obnovou objektu. Provedené sondy ponechané bez následné péče mohou totiž významně ovlivnit (zrychlit) degradaci objektu, která může nepříjemně zvýšit náklady na pozdější opravy.

Při obnově takového objektu, jaký představuje historická knihovna, bude nejčastějším typem provedeného sondážního průzkumu průzkum restaurátorský, doplňovaný v případě potřeby o další dílčí průzkumy. Rozsah průzkumu – chápaného samozřejmě v první řadě jako výběr prvků interiéru a stavby, které by se měly stát předmětem budoucího restaurátorského ošetření – by měl kvalifikovaně stanovit pokud možno odborný pracovník památkové péče.¹⁷ Jeho přítomnost v procesu obnovy se řídí následujícími pravidly:

A. Je-li knihovna umístěna v objektu, který je prohlášen zákonem (v případě národních kulturních památek – NKP) či rozhodnutím ministerstva kultury (v případě kulturních památek – KP) památkou, je nutno veškeré zásahy¹⁸ do povahy objektu hlásit a konzultovat s úřady památkové péče, jejichž pravomoc se územně a druhově vztahuje k uvedenému objektu. V případě NKP jde o památkové odbory příslušných krajských úřadů po stránce správní a nejčastěji ústřední pracoviště Národního památkového ústavu po stránce odborné. U KP jsou to pak ze správního hlediska památkové odbory úřadů obcí, kde se památka nachází, nebo obcí s rozšířenou působností, do obvodu jejichž působnosti památka spadá (je-li např. na venkově). Po odborné stránce dohlížejí na KP příslušná územní odborná pracoviště (ú. o. p.) NPÚ. Bez

---

¹⁷ Výběr prvků, které by měly být do procesu restaurování zahrnuty, nebývá často jednoduchý a vždy se najde více argumentů k tomu či onomu řešení. Od něj se však odvíjí konkrétní postup projekčních prací a sama obnova historického objektu. V současnosti je obvyklé (pro takové národní kulturní památky to platí takřka bezvýtku) do restaurování zařazovat co možná nejširší rozsah dochovaných prvků (nebrání-li tomu např. technologické požadavky typu nutných protipožárních dveří na únikových cestách z objektů apod.). To s sebou nese samozřejmě vyšší finanční nákladnost takových obnov. Odborný pracovník následně rozhoduje i o rozsahu restaurování a dalších záležitostech, které jsou s ním spojené (od transferu přes způsob ochrany v průběhu zásahu až po konečnou prezentaci restaurovaného prvku).

¹⁸ Těmito zásahy se rozumí nejen sondážní průzkum samotné stavby (zdí, podlah, stropů, konstrukcí atd.), ale i prvků, které jsou se stavbou pevně spojeny: v případě interiérových knihoven by se tak mohlo jednat o nábytek po obvodu zdí. Je však třeba dodat, že v současné době neexistuje jednotný právní výklad toho, co za takovou „pevně spojenou“ část považovat, proto je možné, že se interpretace této záležitosti bude v závislosti na přístupu jednotlivých úřadů památkové péče místně lišit.

závazného stanoviska těchto orgánů jsou v případě KP veškeré zásahy (nejen sondáž a tím spíše samotná obnova objektu, ale i prosté udržovací práce) do povahy objektu v rozporu se zákonem.

B. Vedle výše uvedených stupňů památkové ochrany existuje možnost, že se objekt s knihovnou nachází v nějaké zóně památkové ochrany (památkové rezervace, památkové zóny či chráněné krajinné oblasti). V takovém případě je nutné konzultovat s příslušnými orgány veškeré zásahy do vnějšího vzhledu objektu. V případě sondážního průzkumu knihoven by se toto omezení mohlo vztahovat kupř. na sondy okenních, vchodových, event. balkonových prvků.

C. Stejně závěry jako v bodě A. platí i v případě, pokud podléhá památkové ochraně mobiliář objektu (movitá kulturní památka).

Veškeré průzkumné práce sondážního typu může na památce provádět výhradně osoba s příslušnou licenci na obnovu kulturních památek (vydávanou ministerstvem kultury např. pro restaurátory či archeology). V případě nepamátkového objektu taková povinnost neexistuje. Pro co nejpřesnější poznání (a následně co nejautentičtější zachování) původní materie je ovšem záhodno jak pro účely průzkumu „nepamátky“, tak její obnovy oslovit pokud možno také profesionála, nebo přinejmenším osobu, která se může prokázat relevantními referencemi (např. pro renovaci historické stavby či nábytku).

2.2.1 (Před)restaurátorský průzkum

Historické interiérové knihovny jsou ve fázi zpracování svých dějin pro účely budoucí obnovy předurčeny z povahy věci k průzkumům, jejichž účelem je v první řadě přesná všestranná identifikace uměleckých a uměleckořemeslných děl, a znalost jejich rozsahu a stavu, které patří k základním poznatkům o hodnotě objektu.¹⁹ K detailnímu poznání a následné komplexní ochraně inkriminovaných prvků slouží soubor restaurátorských průzkumů (závislých na konkrétní materii). Sleduje zejména stáří díla, jeho autorství či provenienci a základní uměleckohistorické souvislosti, přesný rozsah díla (který – jako v případě zamalované nástěnné výzdoby – nemusí být patrný), jeho vývojovou vrstevnost, technologii vytvoření, rozsah a způsob poškození. Průzkum kombinuje uměleckohistorické a výtvarně-technologické poznatky s řadou exaktních analýz stavu díla. Jsou jedním z podkladů restaurátorského záměru, který by měl být zpracován za konzultace s odborníky na památkovou péči, pokud možno pro jakoukoliv obnovu historické knihovny, tedy i takové, která není předmětem památkové ochrany.

---

¹⁹ V neposlední řadě získané poznatky a závěry ovlivňují návrh i vlastní provádění obnovy (rozsah ochrany, věcný a časový harmonogram, finanční rozvrh), zejména v případě jejich většího rozsahu (architektonicky řešený mobiliář interiéru, celoplošná interiérová dekorativní výmalba atd.).

Z hlediska rozsahu, hloubky a času realizace jsou obecně vyčleňovány tři fáze restaurátorského průzkumu: předrestaurátorský zjišťovací průzkum, restaurátorský průzkum a doplňkový restaurátorský průzkum. Dále bude popsána činnost mající za úkol přinést poznatky použitelné ke zpracování dějin knihovny. Spadá tedy velkým dílem do fáze č. 1 s tím, že její závěry jsou/mohou být doplňovány o další dílčí informace i v průběhu bezprostřední přípravy k obnově díla, jakož i v jejím samotném průběhu.²⁰ Aby se z ní stal plnokrevný (před)restaurátorský průzkum, musí být nezbytně doplněna i o technické záležitosti (především zhodnocení míry degradace a rozpoznání chybějících prvků²¹), zejména úlohu předrestaurátorského průzkumu při vzniku restaurátorského záměru.

2.2.1.1 (Před)restaurátorský průzkum stavebních prvků knihovny

Umělecká díla v nejširším slova smyslu výrazně spoluurčují charakter a hodnotu historických staveb. Platí to samozřejmě i pro jejich interiéry – a tím spíše pro historické interiérové knihovny, které mohou být v řadě objektů jedněmi z mála intaktně zachovaných prostor (typicky bývalé řeholní domy či farní úřady). Pro účely zpracování dějin knihovní místnosti bude v oblasti její stavebně-umělecké podoby zejména významný průzkum (a případné restaurování či restaurátorská prezentace např. v podobě odkrytých a ošetřených fragmentů někdejšího celku) děl stavebním vývojem překrytých, jejichž rozsah a podoba nejsou v současné době známy, či jsou známy jen částečně. Nejčastěji jde o ucelená anebo torzální umělecká a uměleckořemeslná díla malířská nalézající se pod dodatečnými vrstvami interiérových výmalb²² či omítek, dále např. o trámové stropy, starší podlahové krytiny apod. V případě interiérových knihoven by byl takovýmto exponovaným místem patrně strop (včetně eventuálních klenebních náběhů či lunet pod valenými klenbami), ač se lze domnívat, že případů, kdy docházelo v minulosti k cílenému překrývání nástropních maleb právě v místnostech jako bibliotéky, bude spíše nemnoho. Stejně exponované mohou být i stěny nezastavěné stacionárním mobiliářem, především: okenní špalety, zděné pilastry členící prostor knihovny (např. coby předěly mezi knihovními skříněmi) či partie okolo vchodů do knihovny – tu je však nutno rozlišit, zdali se nejedná o součást nějaké starší výzdoby, která na místě existovala před zřízením knihovny. V takovém případě by se její stopy

---

²⁰ Proto je v následujících řádcích volen výraz „(před)restaurátorský“ coby zastřešení pro všechny fáze tohoto průzkumu.

²¹ Ačkoliv i tu lze v součinnosti a archivním průzkumem jistě vymezit nějaké klíčové momenty, kdy mohlo k případným poškozením dojít.

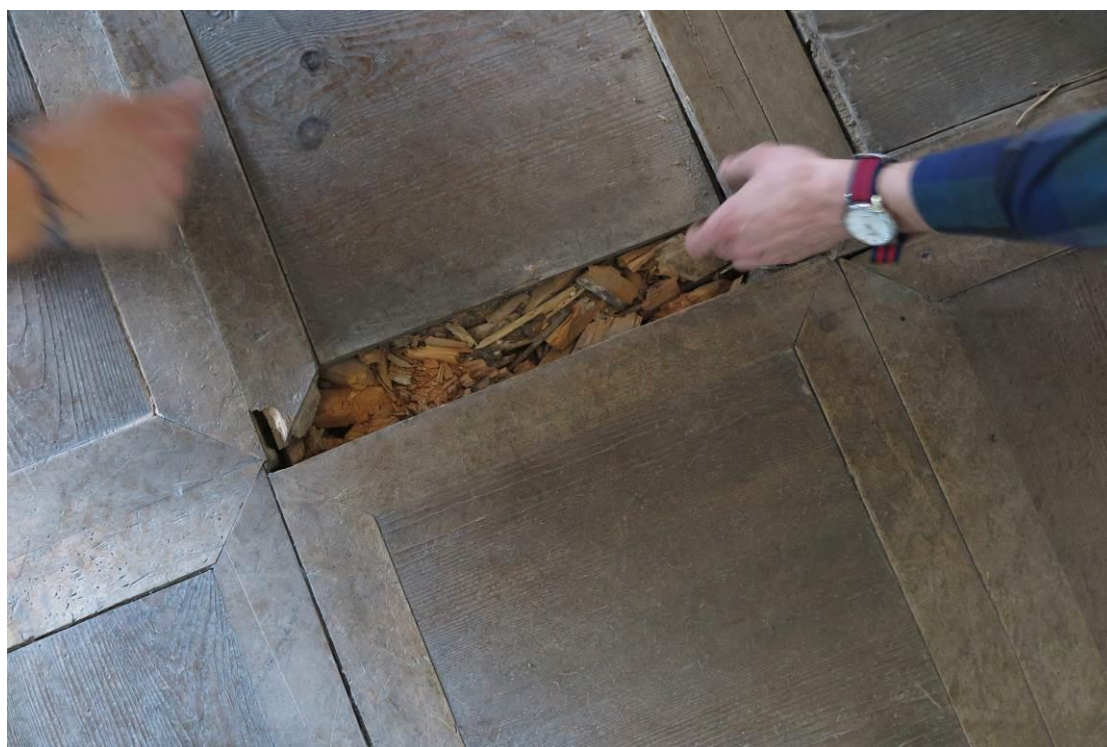
²² Ty mohou být ovšem někdy hodnotnější, než původní vrstva. Případná hloubka odkryvu pro budoucí expozici malby budiž zvážena odborníky.

pravděpodobně nalezly i na stěnách za knihovním nábytkem a opět by při neexistenci písemných pramenů mohly odhalit některé významné skutečnosti z dějin knihovni místnosti.

Obr. 9. Klášter Broumov, galerie knihovního sálu – příklad vrstvení (často prvoplánově rozporuplných a ne příliš citlivých) historických zásabů, zde z důvodů potřeby dodatečné instalace knihovního regálu. Posloupnost a kontext zásabů mapuje (před)restaurátorský průzkum. Foto: Zdeněk Zabradník (2019).

Průzkum jiných starších vrstev objektu bude patrně probíhat až souběžně s jeho obnovou, která většinou odkryje mnohá místa, jimž se vzhledem k svému předrekonstrukčnímu rozsahu a zaměření musel sondážní průzkum vyhnout.²³ Prostor pro realizaci výzkumu se tak (vedle stěn zakrytých za normální situace knihovním nábytkem) otvírá např. v oblasti podlah. Zde lze narazit v případě nekamenné podlahy na možnou přítomnost více podlahových krytín, pokud např. po r. 1945 došlo ke změně účelu užívání prostoru a původní povrch byl nevhodný (podobně se někdy např. betonem zalévaly pálené dlaždice, tzv. topinky). Při rekonstrukcích v 19. a 20. století pak bývalo obvyklé z různých důvodů např. rušení starých větracích systémů (šachet, otvorů, průduchů, provětrávacích kanálů v podlahách), které poté, co zmizela paměť o prvotním klimatickém životě budovy a jejím přirozeném chování v jednotlivých ročních obdobích a za různého počasí apod., zdánlivě ztratily svůj smysl.²⁴ V neposlední řadě se jako dodatečný prostor pro výzkum v průběhu samotné obnovy nabízejí místa stavebních zásahů, kde musí být nějaká část nynější stavby cíleně odebrána (např. prolomení dveřních či okenních otvorů, odstranění novějších příček apod.).

²³ Průzkum(y) by měl(y) povinně v první řadě vytěžit ta pravděpodobně nejexponovanější místa, která budou chystanými zákroky nezvratně změněna.

²⁴ Často bývá jejich rozpoznání a obnova nejčistší cestou k „zázračnému“ odvlhčení historických budov, které nabízejí menší prostor k moderním instalacím (klimatizace etc.), o to víc mohou volat po obnově některých tradičních řešení.

Obr. 10 a 11 Klášter Broumov, knihovni sál – nedestruktivní průzkum stavu dřevěných podlah, vyžadujících odborný zásah. Foto: Martina Bolom-Kotari (2016).

2.2.1.2 (Před)restaurátorský průzkum mobiliáře

K poznání minulosti knihovni místnosti patří neodmyslitelně průzkum jejího vybavení: v případě interiérových knihoven se ostatně jedná o podmínku stoprocentní. Vzhledem k předpokládané materiálové skladbě mobiliáře (v první řadě dřevo s určitou povrchovou úpravou, doplněné dle místních podmínek kovovými prvky, sklem, malbou na plátně, inskripcemi na papírových cedulích) by měl jeho průzkum a odhalení skrytých vrstev díla provést opět příslušný odborník. Přestože je primárním úkolem podobného průzkumu příprava budoucího restaurátorského zásahu (viz následující kapitola), mohou se i zde objevit zásadní stopy, které obohatí celkový obraz dějin knihovny v konkrétním objektu.

U skříní se bude jednat především o rozpoznání druhotné povrchové úpravy (fládry, laky, tmely), pod níž se skrývá původní barevnost nábytku (např. pro barokní období často ve formě polychromií). V některých případech se na skříních mohou vyskytovat i stopy mechanických poškození typu vrypů, které zvláště ve veřejně užívaných prostorech (typické je to např. pro kostelní lavice) mohou vystupovat v podobě různých vandalských nápisů (se jmény či datem). U obrazové výzdoby (plátno v kartušových rámech, ale i malba na desku apod.) pak mohlo

v minulosti dojít k jejímu „restaurování“, které zvláště v 19. a 1. polovině 20. století mohlo zcela pozměnit („vylepšit“) původní dílo.

Jako u všech předchozích případů je nutno veškeré nálezové situace pečlivě zaznamenat a konfrontovat jak s poznatky archivního průzkumu, tak s jinými materiály a technikami užitými na jiném místě v objektu (či souboru objektů – např. v šlechtických sídlech jednoho majitele či v řeholních domech jednoho řádu, jejichž vzájemná komunikace na tomto poli bývala většinou pravidlem).²⁵

---

²⁵ Spíše do oblasti průzkumu, který má být podkladem pro budoucí restaurování a nikoliv zpracování dějin konkrétní knihovny, pak patří záležitost pasportizace všech strukturálních prvků mobiliáře (či vybavení) místnosti/místností. V tomto případě jsou přesně zaměřeny, zinventovány a popsány veškeré (odnímatelné) díly tohoto vybavení, včetně částí vyloženě degradovaných – zde ovšem platí pravidlo, že „se nic nevyhazuje“, když podobný prvek může být užit při případném zhotovení kopie apod. Vždy je nutno obnovovat interiér za použití co největšího spektra „místních“ původních řešení a až poté, co jsou vyčerpána, využít analogických postupů z jiných objektů s podobným vybavením/stavem/určením/původem etc. Některé druhy pasportizace mohou ovšem probíhat až v průběhu rekonstrukce (např. parketové díly podlah v rámci jejich demontáže).

Obr. 12 a 13. Klášter Broumov, galerie knihovního sálu – nedostatkem finančních prostředků ovlivněná „kutilská“ realita řešení problémů s vlhkostí a napadením bmyzem u knihovních regálů. Dlouhodobé uložení knihovního fondu je v takových podmínkách nanejvýš diskutabilní, uložení knih v jiných prostorách ovšem znamenalo porušení nedílnosti celku knihovního fondu a historického interiéru. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

2.2.2 Jiné metody invazivního průzkumu

Jen v některých případech a jen s důkladným rozmyslem stran jejich relevantnosti v konkrétní situaci lze k poznání minulosti objektu využít další postupy. Některé otázky může zodpovědět případný průzkum dřevěné podlahy, resp. roštu, na němž jsou upevněna prkna či parketové dílce (kazety apod.). V případě této úchytné konstrukce, která je pro velké prostory historicky nejčastěji vyhotovena za použití trámů, lze aplikovat dendrochronologický průzkum, na jehož základě můžeme za určitých podmínek stanovit přesné stáří použitého dřeva a tím získat relevantní informace o vzniku knihovny. Vzhledem k typu zásahu lze podobnou metodu použít teprve v samotném průběhu obnovy. V oblasti průzkumu podloží podlah je ve fázi oprav někdy možné využít i některých postupů, které jsou s úspěchem užívány v tzv. archeologii stavby,²⁶

²⁶ Manfred Schuller, *Building Archaeology* (=Monuments nad Sites/Monuments et Sites/Monumentos y Sitios VII), München 2002.

zkoumající v nadzemních partiích budov např. zásypy vyplňující prostor nad klenebními oblouky. Jejich případný rozbor může umožnit stanovení přibližné datace vzniku tohoto prvku. Svou datační hodnotu tu mohou mít i drobné nálezy typu zapadlých mincí či fragmentů písemností, které propadly spárami mezi parketami. Jiné informace mohou k minulosti poskytnout také nálezy a závěry např. statického či materiálového průzkumu objektu – ty už je ale nutno pro jejich povahu zařadit mezi metody stavebně-technického průzkumu stavby (viz další kapitola).

2.3 Výstup terénního průzkumu

Písemným a obrazovým výstupem zpracovatelů terénního průzkumu by měly být konkrétní kapitoly ve výsledném elaborátu stavebně-historického průzkumu. Shrnuty by měly být zejména v kapitolách týkajících se popisu, historie prostoru, hodnocení objektu, námětů pro péči o objekt, námětů pro další průzkum, dokumentace současného stavu a grafického vyhodnocení průzkumu.

2.3.1 Stavebně-historický průzkum

Základním východiskem pro jakékoliv zásahy do organismu památky (či obecně historické budovy) by měly být závěry tzv. stavebně-historického průzkumu (SHP). Je definován jako vědecká metoda, jejímž cílem je komplexní poznání objektu a jeho dějin. Vychází z detailního průzkumu objektu a jeho formalizovaného popisu, dále ze shromáždění všech relevantních písemných, plánových i obrazových materiálů. Jejich zpracování je důsledně vztaženo k celé době existence zkoumaného objektu.²⁷ Závěry SHP slouží jako jeden ze základních podkladů pro kvalitní a efektivní obnovu objektu a následnou péči o objekt, která by měla odpovídat jeho historické hodnotě. Výsledky tak využijí v podstatě všichni účastníci tohoto procesu, od správců, přes projektanty obnovy, dotčené úřady až po budoucí uživatele.

V případě historických knihoven bude zájmovým objektem obnovy v první řadě samotná knihovná místnost, popřípadě soubor takových místností. Bude se tedy jednat jen o jistou, často velice malou výseč z většího objektu (zámku, paláce, kláštera, fary apod.). SHP pouhé části celku by proto mělo pokud možno navazovat na podobný průzkum, který již vznikl pro budovu, již je knihovna součástí. Zpracovatel stavebně-historického průzkumu bibliotéky by měl tedy ideálně disponovat všemi relevantními informacemi, které se týkají vývoje celé stavby, od archivního průzkumu až po důsledný terénní průzkum, který objasňuje stavební minulost objektu, jeho popis, rozbor, hodnocení, kresebnou a fotografickou dokumentaci, včetně plánů, na nichž je

---

²⁷ J. Beránek – P. Macek (edd.), *Metodika stavebněhistorického průzkumu*, s. 9.

stavba přesně zaměřena. Stavebně-historický vývoj knihovny tak bude moci být jednak posouzen v širších souvislostech a jednak závěry komplexního rozboru budov(y) přinesou mnoho užitečných zpráv, které budou moci být využity v bádání o knihovně a v její obnově: od poznání konstrukčního řešení stavby, přes opakující se prvky (okna, dveře, klenby, podlahy, komínová tělesa, dispozice místností apod.) až po určení optimálních přístupových cest do obnovené knihovny či její případné rozšíření o nové zázemí.

SHP se v zásadě skládá ze dvou základních celků, o nichž bylo pojednáno výše, které se navzájem doplňují a podmiňují – z archivního průzkumu a z průzkumu terénního. Archivní průzkum by měl zpracovateli SHP dodat všechny (zásadní) zprávy, které o objektu v minulosti učinili jiní, terénní průzkum (zahrnující řadu specifických postupů) je pak výpovědí objektu samotného, získanou přímo na místě. Oba celky jsou také v uvedeném pořadí předmětem následujících podkapitol.

Obr. 14. Stav kukské „Šporkovy“ knihovny (výřez) v roce 2009, kdy se rozhodovalo o jejím restaurování. Až na základně důkladného archivního průzkumu z let 2010-2013 se zjistilo, že se nachází na nepůvodním místě v nepůvodních skříních a neobsahuje téměř žádné Šporkovy knihy. Jde o pěkný příklad toho, že jen místní obledání nemusí v mnoha případech stačit. Foto: Jindřich Kolda (2009).

II. Obnova a restaurování stavebních součástí a vybavení knihoven

1. Obnova stavebních součástí a vybavení knihoven

1.1 Obecné principy

Památková obnova historické knihovny je komplexním úkolem vyžadujícím souhru řady odborných profesí – architekta, historika (umění), památkáře, knihovníka, restaurátora (knih, historického nábytku, nástěnných maleb apod.) a dalších specialistů (měření a sanace vlhkosti, elektroinstalace, osvětlení, bezpečnostní signalizace a ochrany, případně řešení otázek vytápění, resp. temperování, návštěvnického provozu aj.). Neprávem bývá podceňována role „běžných“ pracovníků, kteří schválený projekt obnovy posléze realizují a při odkrývání dílčích prvků vybavení knihovny se jako první mohou setkat s nálezy, potenciálně posouvajícími dosažený stav poznání historických prostor (např. zedníci, montéři bezpečnostních systémů a dalších součástí). Na míře jejich poučenosti pak leckdy závisí celkový výsledek obnovy, zda dojde ke zhodnocení, ignorování či dokonce nenávratnému poškození nových nálezů.

Obr. 15. Klášter Broumov, galerie knihovního sálu – stav knihovních regálů vyžadující restaurátorskou pozornost, včetně přehodnocení možnosti zvětšit vzdálenost regálů od obvodových stěn vzhledem k vlivům vlhkosti. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

Památková obnova je zároveň souborem návazných kroků čítajících archivní a terénní průzkumy (viz v předchozí kapitole), přípravu a realizaci stavební projektové dokumentace včetně řešení jednotlivých detailů, restaurátorské záměry a zásahy (viz dále), jakož i průběžné odborné konzultace (NPÚ a další specialisté z jednotlivých oborů). Při projektování památkové obnovy je třeba mít na paměti, že historický interiér vyžaduje zvláštní pozornost a není žádoucí na něj aplikovat standardní postupy (použití běžně dostupných materiálů při stavebních pracích, prefabrikátů v elektroinstalaci apod.). V celém procesu projekčních a realizačních prací platí pravidlo zachovat maximum autentické hmoty. Zvláště je nutno upozornit na nepříjemné otloukání historických omítek, výměny podlahových krytin a truhlářských prvků. Jiná situace přirozeně nastává v případě, kdy již byly takové nežádoucí práce provedeny v některém z předchozích zásahů, např. v průběhu druhé poloviny 20. století. Zde je pak na místě uvažovat o rehabilitaci starší podoby těchto prvků (viz dále). Podmínkou úspěšně zvládnuté obnovy bývají tři složky – odbornost, peníze, čas.

1.2 Koncepce obnovy

Je přirozené, že podoba historického interiéru není statická, nýbrž podléhá vývoji v čase, který bývá akcelerován specifickým vývojem, např. církevních objektů po roce 1948. Projektant každé památkové obnovy proto zpravidla stojí před rozhodnutím, zda bude vycházet z aktuálního stavu či bude v odůvodněných případech usilovat o návrat (rehabilitaci) do některého z předchozích stavů, případně navrhne na základě specifických podmínek syntézu – rehabilitaci nezachované nebo znehodnocené části prostoru nebo prvku se zachováním aktuálního stavu jiné části nebo prvku, pokud to např. vyžadují provozní důvody.

Každá z koncepcí obnovy musí pracovat s historickým interiérem jako s organickým celkem, veškeré nové vstupy včetně instalací by tento celek měly respektovat. Při návrhu začlenit do historického prostoru případné kontrastní, modernistické prvky či objekty je třeba předem zhodnotit, zda daný vstup prostor obohacuje a přidává další hodnotnou vrstvu, nebo na prostoru naopak parazituje a jen jej prvoplánově využívá k přitahování pozornosti.

U účelově nevhodně adaptovaných prostor, kde např. byly hodnotné řemeslné prvky nahrazeny prefabrikáty, může projektant po konzultaci s odbornou organizací památkové péče dospět k rozhodnutí obnovit některou ze starších podob. Takovému rozhodnutí musí předcházet důkladná znalost historických pramenů a místa samého v širším kontextu. Podkladem pro

rehabilitaci by měla být v ideálním případě obrazová dokumentace předchozího stavu, jednotlivé dochované prvky a nízké riziko jejich dalšího poškození spolu s možností čerpat z analogií – jiných intaktně dochovaných interiérů podobného typu, časového a slohového určení, případně jejich detailní (fotografická, výkresová) dokumentace.

Cílem památkové rehabilitace bývá zpravidla bezprostředně předchozí podoba prostor před utilitárním (destruktivním) zásahem. Orientačně může jít o podobu dochovanou na přelomu 19. a 20. století, případně ještě v první polovině 20. století. Pro dané období již bylo běžné používání fotografických, případně filmových záznamů, ať už z odborného nebo turistického zájmu (dokumentace pro potřeby dobových orgánů památkové péče, majitele, publikací a pohlednic, návštěvníků). Podrobný průzkum může objevit široké spektrum ikonografických podkladů. Případné přeskočení bezprostředně předchozí (např. historizující) vrstvy a pokus o důslednou rehabilitaci starší, resp. nejstarší vrstvy přináší riziko ztráty komplexní historické výpovědní hodnoty prostor ve prospěch domněle původního novotvaru. Je logické, že s každou další vrstvou hlouběji v čase ubývá podrobné (zvláště obrazové) dokumentace o její podobě, řešení detailů včetně mobiliáře i souvislostech. Přibývá nutnost improvizace a kompromisů, teoreticky přijatelných za předpokladu uchování paměti prostor alespoň v podrobné dokumentaci nahrazovaného stavu. Ani nutná širší odborná shoda negarantuje výsledky takového rozhodnutí a jeho hodnocení, zvláště s časovým odstupem.

Obr. 16. Klášter Broumov, galerie knihovního sálu – průřezem aktuálního stavu musí zohlednit charakter prostor. V případě galerie se zjevně nepředpokládá vstup širšího publika (prvky nejsou z této stany pohledově přizpůsobeny). Přesto je nutno i při konzervaci „neslavnostních“ detailů postupovat s maximální odbornou péčí. Foto: Martina Bolom-Kotari (2017).

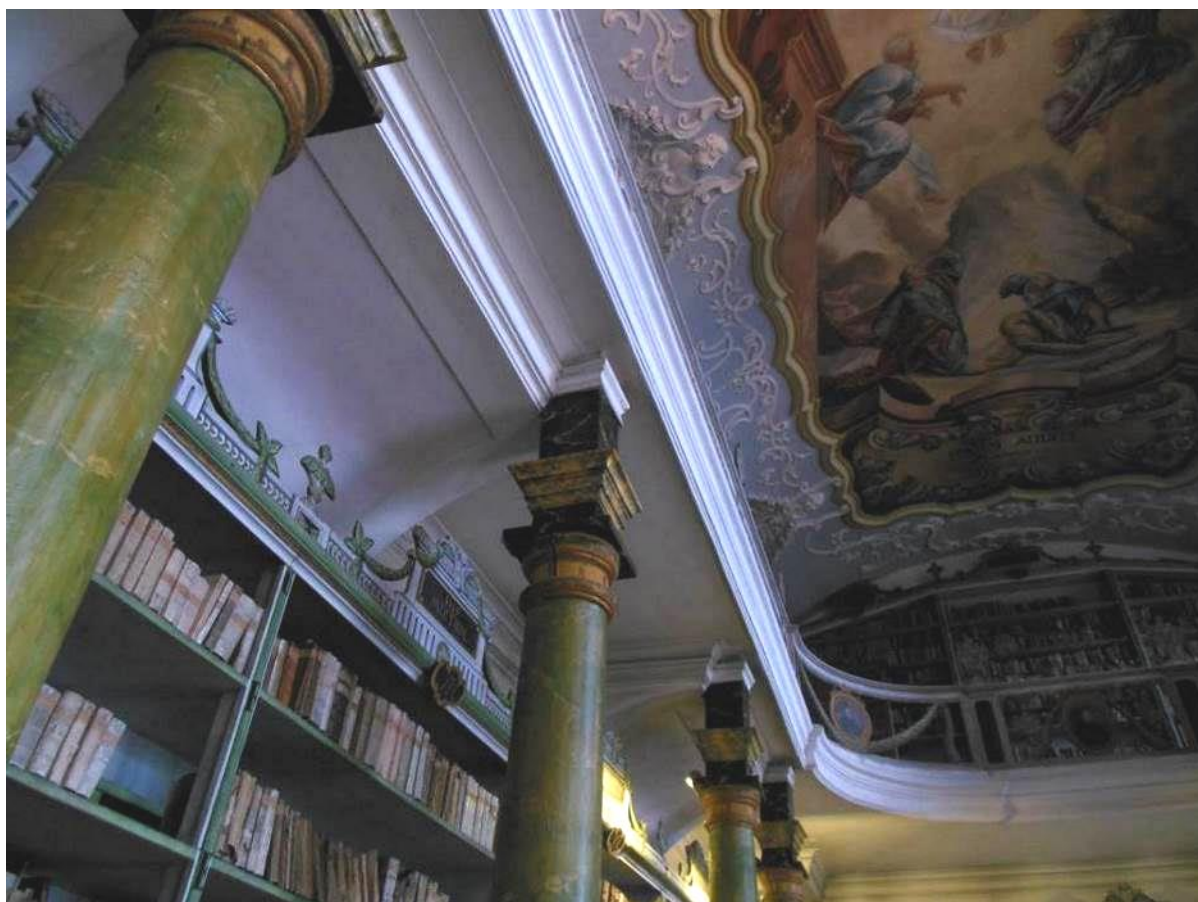
1.3 Řešení detailů

U řešení jednotlivých autenticky dochovaných historických prvků interiérových knihoven v historických objektech (namátkou omítky, podlahy, výplně okenních a dveřních otvorů spolu s kováním, knihovní skříně, další nábytek a vybavení včetně knih) je nutné uplatnit postupy restaurování (viz níže). Objektem restaurování nejsou např. jen náročně zpracované barokní parkety, ale též „obyčejná“ podlaha ze širokých prken či krov nad knihovnou. Ve zmíněných a podobných případech musí být zvažováno nahrazení celých poškozených částí ve prospěch jejich pečlivé záchrany a plátování (odříznutí pouze nejvíce poškozených míst s doplněním).

Obr. 17. Klášter Broumov – knihovni sál, řešení zabezpečení oken sálu vyjímatelnými mřížemi, jejichž řešení je částečně inspirováno zjednodušeným barokním tvaroslovím. Z hlediska památkové péče jde o kompromis. Vyjímání mříží, aby se poblebově neuplatňovaly, je v provozní realitě objektu prakticky vyloučeno. Podoba detailů (např. prefabrikované visací zámky) je nevěrohodná. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

Zvláštní pozornost vyžaduje řešení detailů nově přidávaných prvků vybavení knihoven. Jedná se mimo jiné o osvětlení, elektroinstalaci, prvky zabezpečení proti požáru, vloupání, ale též návštěvnické bariéry apod. Podcenění vlivu těchto zdánlivě utilitárních prvků na podobu interiéru může způsobit jednak narušení dochovaných hodnotných konstrukcí a vybavení při instalaci, jednak nevhodně zvolenou podobou výrazně snížit celkovou estetickou kvalitu jinak zdařilé památkové obnovy.

Obr. 18 a 19. Klášter Broumov – knihovni sál, řešení osvětlení knihovních regálů a prvků bezpečnostní signalizace. Byla zvolena varianta částečně skrytého umístění, které se ovšem v některých pohledech nepříliš vhodně uplatňuje, jednak tvarem (osvětlení), jednak barevností (signalizace). Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

Obr. 20. Klášter Zlatá Koruna – ukázka příznaného, historicky adekvátního osvětlení (repliky nástěnných svícnů) s přiměřenou intenzitou světla. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2017).

U přidaných provozních prvků rozlišujeme trojí přístup k jejich podobě a viditelnosti:

1. Přístup minimalizující rozměr a viditelnost; cílem je, aby nové prvky do vzhledu místnosti zasahovaly co nejméně. Příkladem jsou rozvody, osvětlení a signalizace umístěné za římsy či sloupy a elektrické zásuvky zabudované v podlaze pod uzavíratelným krytem.

2. Přístup historizující; podoba nových prvků vychází ze starších vzorů s vyšším podílem řemeslné práce, cílem je provedení a zdobnost v maximálním možném souladu s historickým interiérem. Příkladem jsou porcelánové vypínače a zásuvky či kované bezpečnostní mříže, jejichž slohové pojetí odpovídá interiéru.

3. Přístup kontrastní; podoba nových prvků je soudobá (modernistická); nejde však o standardní prefabrikáty, nýbrž designové výrobky, které nečerpají z tradicionalistických vzorů. Příkladem je na míru navržené osvětlení nebo vypínače.

Výběr, případně kombinace uvedených přístupů je záležitostí dohody investora, projektanta a zástupců památkové péče.

Obr. 21 a 22. Klášter Broumov – knihovni sál, detaily řešení elektroinstalace dostatečně nezohledňující památkové hodnoty místa, ať už použitím prefabrikátů (vypínače, zásuvky) či způsobem vedení rozvodů, kterému nebyla věnována žádná pozornost. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

2. Restaurování

2.1 Obecné postupy restaurování

Restaurování je proces odborného zásahu vedoucí k obnovení původní podoby části stavby či předmětu, případně původní funkce. Restaurování podléhá přísným pravidlům a postupům dle zásad restaurátorské etiky. Specifické postupy, vyžádané konkrétní situací a stavem, musí respektovat technickou a výtvarnou strukturu originálu. Restaurování proto nutně vyžaduje vhodnou kvalifikaci (odborné vzdělání, praxe, znalosti historických technik a technologií, orientace v současném stavu poznání v oboru). Samotný proces restaurování spočívá v řadě návazných kroků:

- průzkum a stanovení stavu a míry poškození (srov. v předchozí kapitole)
- návrh restaurátorského záměru s přesně stanoveným postupem zásahu, použitými prostředky atd.
- samotný restaurátorský zásah

- průběžná a finální fotodokumentace zásahu včetně pořízení podrobné restaurátorské zprávy

Veškeré restaurátorské zásahy musí být vratné (reverzibilní). Součástí hodnoty díla často bývá jeho mnohvrstevnatost. Restaurátorské postupy odstraňující pozdější časové vrstvy za účelem odkrytí a návratu díla do (domnělého a domněle nejcennějšího) původního stavu vedly mnohde ke kontroverzním výsledkům a nevratným škodám, které mohou v extrémním případě skončit – jako v Kuksu – úplným zánikem knihovního prostoru.²⁸ Obecně proto platí pravidlo, že v restaurování lze opatrně přidávat (novou vrstvu, doplnění, retuše), ale pokud možno neubírat. Restaurátorský postup musí zasahovat do originální, autentické hmoty co nejméně. Z hlediska reverzibility je nutno udržet alespoň minimální míru rozpoznatelnosti nově přidané vrstvy, vždy s ohledem na udržení a zhodnocení celkových (vizuálních) kvalit díla. Technologie by měla co nejvíce odpovídat původním postupům v době, kdy původní dílo vznikalo. Restaurování je proto vhodné vždy svěřovat profesionálním restaurátorům příslušné specializace (např. historický nábytek) nebo s nimi, či jinými odborníky, navržený restaurátorský záměr konzultovat. Je nutno mít na paměti to, že restaurování je zásah, který vždy do určité míry redukuje komplexní historickou hodnotu originálu, pro kterou je dílo uchováváno. Z tohoto důvodu je vhodné upřednostnit zásah konzervační (udržující daný stav) a restaurátorský zásah provádět pouze v odůvodněných případech a na základě odborných konzultací.

2.2 Restaurátorský záměr

Součástí restaurátorského záměru musí být:

- lokalizace/identifikace díla, které má být restaurováno (vlastník/správce, identifikační číslo, místo uložení)
- údaje o díle (druh, styl, autor, datace, případně místo vzniku)

---

²⁸ Situace zde byla v roce 2018 vyřešena částečnou interiérovou instalací nepůvodních knihovních skříní z konce 19. století, pocházejících z deymovských Nových Zámků u Hostinného. Instalace musela splňovat podmínku, že se bude nacházet na dosavadní průvodcovské trase – objevila se tedy v někdejší pekárně. Do skříní pak byly umístěny náhodně vybrané depozitární knihy především tak, aby vizuálně využily jejich prostor. Že zde nebylo respektováno prakticky nic, co bychom mohli nazvat citlivým přístupem, je zřejmé. Otázkou však zůstává, zda je možné vůbec uspokojivě řešit podobný rozpor mezi chutí ukázat alespoň to málo, co zbylo, a tím, jak a kde to předvést ... Článek a foto nové instalace: Tomáš Plecháč, *Kuks je zas o kus lepší. Hospitál se chlubí proměněnou lékárnou*, dostupné na https://www.idnes.cz/hradec-kralove/zpravy/kuks-turiste-sezona-novinky-hospital-trutnovsko-kralovehradecky-pamatky.A190322_465346_hradec-zpravy_tuu (16. 6. 2020).

- popis díla a jeho částí včetně popisu stavu (rozměry, specifika, popis materiálů, identifikace předchozích zásahů apod.) – součástí musí být podrobná fotodokumentace (celkový pohled, detailní fotodokumentace stavu)
- samotná koncepce restaurátorského zásahu (návrh postupu a technologických metod, úplný výčet prací, návrh materiálů se zdůvodněním, výsledky případných rozborů)

Restaurátorský záměr má být konkrétní a úplný. Princip úplnosti znamená předvídatelnost (ohraničení) rozsahu proměny díla včetně odůvodnění případné nutné redukce autentické hmoty díla. Při návrhu odebrání vzorků autentické hmoty díla k laboratornímu průzkumu musí být vždy určeno, v jakém rozsahu a odkud budou vzorky odebrány (případně též graficky znázorněno na fotodokumentaci apod.), aby bylo možno předem zhodnotit míru destruktivnosti tohoto zásahu a jeho relevantnost vzhledem k (potřebě/očekávání) rozšíření stavu poznání díla. V případě restaurování movitého předmětu musí být definovány podmínky případného transportu předmětu do restaurátorské dílny. Záměr musí usilovat o kompletní stanovení materiálů a technologií, jejichž použití je k restaurátorskému zásahu plánováno, k posouzení jejich vhodnosti, včetně možných alternativ. Případné doplnění chybějících částí díla (resp. nahrazení zničených částí) musí být jasně definováno, ideálně graficky znázorněno.

Restaurátorský záměr posuzuje zadavatel restaurátorského záměru ve spolupráci s odbornou organizací (NPÚ). V případě nejasností si vyžádá změnu, úpravu či doplnění záměru. U zvláště cenných historických děl je vhodné vyhotovit vždy minimálně dva nezávislé restaurátorské záměry a jejich případné rozpory dále konzultovat či postoupit posouzení odborné komisi a veškeré rozpory komise konzultovat s dalšími odborníky.

2.3 Restaurátorský zásah

Při realizaci zásahu musí být dodržen původní restaurátorský záměr s přihlédnutím k novým skutečnostem (objevům), zjištěným v průběhu procesu restaurování. Jakékoli odchylky od původního záměru je nutno konzultovat se zadavatelem a odbornou organizací, pokud možno s předložením více variant dalšího postupu. Celý průběh restaurování musí být průběžně a pravidelně dokumentován fotodokumentací s popisem, aby šlo každou fází procesu zpětně vyhodnotit. V případě nutnosti pořízení repliky části díla (resp. rekonstrukce nedochovaných částí) je nutné upřesnit vzor, podle kterého jsou repliky pořízeny, případně cestu, jakou se k výběru daného vzoru odborně dospělo. Odstranění originálních částí je možné pouze z nezbytně nutných důvodů (např. z důvodu rozpadu po napadení dřevokazným hmyzem apod.).

Odstraněné části musí být zdokumentovány a – pokud to je technicky možné – konzervovány a uloženy společně s předmětem.

2.4 Restaurátorská zpráva

2.4.1 Písemná část

- lokalizace/identifikace díla, které má být restaurováno (vlastník/správce, identifikační číslo, místo uložení)
- údaje o díle (druh, styl, autor, datace, případně místo vzniku)
- důvod restaurátorského zásahu
- výčet výchozích podkladů (restaurátorský záměr, předchozí restaurátorské zprávy, historické písemné a obrazové dokumenty, odborné posudky apod.)
- výčet provedených průzkumů (účel, výsledky)
- popis stavu díla před restaurováním
- podrobný výčet po sobě postupně následujících restaurátorských zákroků včetně výčtu použitých technologií a materiálů včetně zdůvodnění zákroku
- výčet zjištění vyplynulých v průběhu restaurátorského zásahu
- výčet případně odstraněných částí díla s popisem jejich konzervace, identifikace a uložení
- stanovení míry ztrát originálních částí či jiných složek s výpovědní hodnotou (včetně lokalizace grafickým znázorněním)
- stanovení způsobu a možnosti odstranění provedených zásahů
- stanovení předpokladu trvanlivosti zásahu a doporučení správného režimu uložení (případně vystavení, transportu atd.)
- seznam vyobrazení obrazové části
- datum vyhotovení, seznam a podpisy všech aktivních účastníků restaurátorského zásahu

2.4.2 Obrazová část

- fotodokumentace původního stavu
- fotodokumentace průběhu restaurování
- fotodokumentace stavu po restaurování
- případná grafická dokumentace

- případná speciální dokumentace (rentgenové snímky, tomografie apod.)

Fotodokumentace musí být detailní a vždy provedena s fotografickou škálou. Základní fotodokumentace je součástí tištěné restaurátorské zprávy. Další fotodokumentace se odevzdává jako příloha elektronicky (datový disk apod.).

III. Preventivní péče a každodenní provoz knihoven

1. Údržba a preventivní péče

1.1 Obecná pravidla údržby

Z legislativy plyne, že vlastník kulturní památky je povinen na vlastní náklad pečovat o její zachování, udržovat ji v dobrém stavu a chránit ji před ohrožením, poškozením, znehodnocením nebo odcizením. Tuto povinnost má také ten, kdo kulturní památku užívá nebo ji má u sebe; povinnost nést náklady spojené s touto péčí o kulturní památku má však jen tehdy, jestliže to vyplývá z právního vztahu mezi ním a vlastníkem kulturní památky.²⁹ Termín „údržba“, resp. „udržovací práce“ lze dle názoru Ministerstva kultury označit jako neurčitý právní pojem. Neurčité právní pojmy zahrnují jevy nebo skutečnosti, které nelze zcela nebo přesně definovat. Jejich obsah a rozsah se může měnit, bývá podmíněn úrovní poznání v technických vědách i časem a místem aplikace normy. Zákonodárce vytváří prostor správě, aby zhodnotila, zda konkrétní případ patří do rozsahu neurčitého pojmu. Vyžaduje především její odbornost.³⁰

Obecně jde o práce, jimiž se zabezpečuje žádoucí stav daného objektu, díla či jejich souborů tak, aby nedocházelo ke znehodnocování a co nejvíce se prodloužila životnost, resp. užitelnost. Údržba má zpravidla charakter pravidelné preventivní péče, kdy se nejedná o odstranění následků poškození nebo účinků opotřebení, ani změnu technických parametrů nebo změnu funkce či účelu. Prováděním údržby se nezasahuje do vnějšího vzhledu. Jednotlivé postupy se odvozují od charakteru prostor a děl, materiálu a aktuálního stavu. Provádění standardní údržby nevyžaduje odborně vzdělané specialisty. Aby se předešlo případným škodám, je u osob, jimž jsou tyto úkoly svěřeny, žádoucí proškolení o základních pravidlech pohybu v památkových objektech a zacházení s historickými předměty. Jelikož jde většinou o předvídatelné, periodicky se opakující práce, je v zájmu vyjasnění kompetencí vhodné vytvořit plán údržby, jehož podoba by měla být konzultována s odbornými pracovníky památkové péče. Výsledkem údržby mají být suché, čisté prostory a předměty bez otřesů a vibrací, se stabilním klimatem. V průběhu údržby je samozřejmostí v historických interiérech nejíst a nepít, k manipulaci s ošetřenými předměty používat rukavice, po práci si ihned umýt ruce a netrávit v prostorách více času než je nezbytně nutné.

²⁹ § 9 Zákona č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči.

³⁰ Stanovisko Ministerstva kultury, odboru památkové péče č. j. 1334/2005 ze dne 24. ledna 2005.

K základním úkonům údržby patří pravidelné čištění povrchů od prachu a nečistot. Prach v sobě zadržuje vlhkost a je živnou půdou pro mikroorganismy. Zvláště u dřevěných prvků snižuje čistota riziko biologického napadení i riziko poškození povrchu při eventuálním odstraňování vrstev letitých nečistot. Aby se předešlo poškození mobiliáře použitím nevhodného čisticího prostředku či metody, je třeba se seznámit s odpovídajícími postupy čištění různých typů povrchových úprav. Neméně důležité je jednotlivé typy povrchových úprav bezpečně rozeznat. Je vhodné konzultovat s restaurátorem, o jaké povrchové úpravy jednotlivých kusů mobiliáře se jedná a jaký je optimální postup jejich čištění. Tyto informace by měly být součástí plánu údržby. Nepoučené automatické používání komerčních čisticích a konzervačních prostředků může vést k nevratnému poškození povrchových úprav.

1.2 Dřevěné prvky

1.2.1 Okna a dveře

Vzhledem ke klimatickým a teplotním výkyvům v rámci zimního období by měl být pravidelně na jaře kontrolován stav oken (jmenovitě dřeva, nátěrů, skel, tmelení a těsnost) tak, aby zjištěné nedostatky mohly být do další zimy odstraněny. Péče o nejvíce namáhané části vnějších okenních křídel prodlouží výrazně životnost těchto prvků. Alespoň jednou ročně je třeba dbát o promazávání pantů a zavíracích mechanismů dveří a oken.

1.2.2 Podlahy, schody, dřevěná ostění

Je žádoucí průběžně sledovat, nedochází-li k poškození plísněmi nebo dřevokazným hmyzem (objevují-li se např. jemné piliny a výletové otvory ve formě dírek na napadeném prvku). Dřevěné podlahy by nikdy neměly být zakryty neprodyšnou krytinou (nebezpečí rozvoje plísní a hub). Mohou však být poškozeny i praskáním v důsledku přílišného vysychání. Podlahy a schody by měly být napuštěné voskovými emulzemi (bezbarvý hydrovosk nebo emulze na bázi včelího vosku) nebo speciálně k tomuto účelu vyráběnými penetračními oleji. Před novým napuštěním je nutné předchozí nátěr odstranit (odmýt). K mytí dřevěných podlah se nikdy nesmí používat alkalické přípravky, které mohou způsobit jejich zčernání. Pravidelná kontrola stavu schodů, a to i z hlediska bezpečnosti, je neopominutelná.

1.2.3 Historický mobiliář

Mobiliář by měl být během letní sezóny umístěn mimo dopad přímého slunečního záření. Pokud to situace neumožňuje, lze instalovat speciální UV okenní folie. Důsledkem vystavení slunci je sesychání dřeva, změna barevnosti, poškození či zničení povrchové úpravy. Řešení těchto následků je možné jen restaurátorským zásahem. V případě návštěvnického provozu je třeba vzhledem k hrozícímu poškození zvážit rozsah fyzického kontaktu mobiliáře s návštěvníky. Mobiliář v expozici je vhodné na konci sezóny prohlédnout, je-li to třeba, ošetřit ho, a potom „zazimovat“ – tj. zakrýt proti prachu i slunečnímu osvětlení. Vhodným materiálem je např. seprané plátno (v suchých prostorech) či polypropylenové netkané textilie. Minimální periodická kontroly mobiliáře je dvakrát ročně, zda nedošlo k poškození hmyzem nebo plísněmi. Kontrola je nutná zejména na konci jarního období – ve výletovém období dřevokazného hmyzu a molů.

Na povrchy s politurou, polychromované, intarzované a zlacené nesmí nikdy přijít voda nebo vodní emulze ani agresivní čisticí prostředky (Diava apod.). K odstranění jemných nečistot, např. otisků prstů, je nejvhodnější suchá jelenice, případně suchý flanelový hadr. Při zjevném poškození intarzie, marketerie apod. nepoužíváme flanel a pracujeme s měkkým štětcem obdobně jako u polychromovaných a zlacených povrchů. Při čištění zrcadel je možno flanel lehce navlhčit. Je nutné chránit vyřezávané a zlacené ozdoby zrcadlových rámu, kterých se vlhkost nemá dotknout. Můžeme je chránit pruhem tuhého papíru, který zasuneme do spáry mezi vnitřním okrajem rámu a plochou zrcadla a ohneme jako ochranný štítek.

Nepolychromované, voskované povrchy nebo povrchy lakované běžným způsobem (nábytek nebo obložení stěn) jsou na údržbu relativně nejméně náročné. K odstranění prachu lze užít hadr z běžné textilie, případně i lehce navlhčený, ale ne tak, aby došlo k poškození povrchu vodou. Na větší plochy je možno použít měkký kartáč, nebo smetáček. Prach se musí odstraňovat lehce, ne drhnout, shrnovat jej do hadru, aby se nerozprášil po okolí. Členité řezby čistíme štětcem.

Čištění polychromovaných a zlacených povrchů vyžaduje velkou opatrnost. Vhodný je měkký štětec, jehož plechová násada je omotána náplastí, aby při náhodném kontaktu s polychromií nezpůsobila oděrku. Postupujeme ve směru shora dolů a pracujeme jemně. Je-li polychromie ve špatném stavu, tzn., že se místy uvolňuje, je-li podezření na uvolněný podklad apod., je nutné obrátit se na restaurátora (části případně odpadlé polychromie uschováme do krabičky a předáme restaurátorovi).

1.3 Kamenné a keramické prvky

Z klimatického hlediska jsou kámen i keramika (dlažby, keramické šambrány, kachle) velmi stabilní, škodí jim jen extrémní relativní vlhkosti. Dlouhodobě vysoká relativní vlhkost v materiálu mobilizuje soli a u nedokonale vypálené keramiky může vést k porušení, až rozpadu. Naopak krajně nízká relativní vlhkost může vyvolat výkvěty solí jak na povrchu kamene, tak keramiky. Pokud nedochází k mimořádným klimatickým výkyvům, postačuje detailnější kontrola těchto prvků jednou ročně. Pukliny v kamenných prvcích signalizují především statické poruchy.

Kámen v interiéru žádá speciální opatření nevyžaduje. Stačí běžná údržba, odstranění prachu vysavačem. Je třeba se vyvarovat potřísnění agresivními chemikáliemi (kyselinami, louhem), např. během stavebních úprav budovy, nebo příliš razantním čištěním, které může způsobit nevratné poškození kamene – změny barvy, zasolení, rozpuštění pojiva až po rozpad struktury kamene, ztrátu lesku leštěných povrchů. Rovněž potřísnění oleji způsobí, zejména u porézních typů kamene, nevratné estetické změny.

U kamenných dlažeb a schodů je nutné rozlišit porézní nasákový materiál (pískovec, mušlový vápenec, opuku) nebo nehomogenní materiál s puklinami (slivenecký mramor) a neporézní odolné materiály jako jsou žuly, kvalitní krystalické vápence nebo mramory. Porézní materiály by neměly být myty s přemírou vody a po umytí by měly mít možnost dobře proschnout. Neměly by být voskovány. Vosk uzavře porozitu kamene, na voskovaném povrchu snáze ulpívá prach a nečistoty. Je-li kámen vlhký, mohou se po voskování na jeho povrchu objevit v chladu bělavé výkvěty. Pro ochranu kamene je nejvhodnější pouhá hydrofobizace povrchu prostředky na bázi organokřemičitanů. Neporézní povrchy z mramorů, žuly nebo krystalických vápenců mohou být kromě hydrofobizace i voskovány (tato práce by měla být svěřena odbornému restaurátorovi).

1.4 Omítky a jejich povrchy, nástěnné malby

Proces přirozeného stárnutí omítek může být výrazně ovlivněn a urychlen zejména nadměrným zvlhčením zdiva. Zdrojem nadměrné vlhkosti bývá zatékání vody stavebními vadami, vztlínání vody zemní vlhkostí či kondenzace vodních par na prochlazené konstrukci. Návrh vhodných sanačních metod je v první řadě součástí stavební obnovy příslušného objektu. Prostřednictvím údržby lze do určité míry zajistit odvodem vlhkého vzduchu přirozeným nebo nuceným větráním. Standardní součástí běžné údržby by rovněž mělo být opatrné odstraňování prachu z povrchu omítek, nejlépe měkkým štětcem. Dlouhodobé usazování vrstev prachu na nástěnných malbách přináší riziko poškození, např. při případném kontaktu s vlhkostí nebo neopatrnými návštěvníky.

Podobně jakou u dalších historických prvků a materiálů je rizikovým faktorem zvýšený slunečný osvit u nástěnných maleb či barevných povrchů omítek. Řeší se instalací typově hodných okenních folií a/nebo záclon, závěsů, žaluzií (je žádoucí ověřit intenzitu osvětlení luxmetrem). Významným činitelem je případný návštěvnický provoz, projevující se zejména poškozováním omítek v kontaktu s návštěvníky nebo průvodci (typicky kolem vypínačů, rámu dveří apod.). V případě kombinace dochované cenné výmalby a zvýšeného provozu je nutno zvážit instalaci bariér, případně ochranný kryt exponované části ze skla, případně plexiskla.

1.5 Kovové prvky

Základním úkonem běžné údržby je odstraňování prachu (jednou až třikrát ročně podle míry exponování předmětu), které může omezit poškození na minimum. Stačí opatrné oprašování tak, neboť i prach má abrazivní (brusné) účinky. Používáme vysavač a štětce. Velikost a druh štětce volíme podle velikosti předmětu a materiálu, z něhož je předmět zhotoven. U nelakovaných předmětů (obvykle z cínu, olova a bronzu) a zejména u železných, i lakovaných předmětů, by k pravidelné údržbě mělo patřit obnovení konzervačních povlaků konzervačními oleji nebo vosky, které obsahují inhibitory koroze. Předmět je nutné ošetřit stále stejným prostředkem (podle pokynů restaurátora) aplikovaným na čistý a suchý povrch. Důležitá je proto i pečlivá evidence použitých prostředků v plánu údržby.

U kovových prvků (mříže, zábradlí a kování) je nutné pravidelně sledovat, zda se neobjevují známky koroze (na vystavených exponátech zejména v místech kontaktu s návštěvníky) a postižená místa ošetřit. Předměty zanedbané a silně zkorodované musí být ošetřeny odborníkem. Pod hrubými vrstvami koroze mohou být zachovány zbytky původních povrchových úprav (např. na litině či oceli), které při neopatrném čištění zmizí společně se špínou a korozí.

Koroze mříží a zábradlí může vést až ke statickému poškození a nebezpečí úrazu, v exteriéru mohou korozní produkty (např. z mříží) stékat na jiné stavební materiály, zabarvovat je rzi, případně urychlovat jejich destrukci. Pro uchování kovových prvků je – podobně jako u dalších materiálů – ideální stabilní klima (relativní vlhkost 30–40 % pro samotné kovy, 45–50 % pro kovy v kombinaci s organickými materiály, teplota teoreticky 15–20 °C – v případě netemperovaných klášterních knihoven je rozhodující stabilní roční cyklus proměny teplot).

1.6 Knihy a předměty z papíru

Hlavními nebezpečími pro historické předměty z papíru jsou hmyz, plísně a hlodavci, vysoká intenzita osvětlení a dlouhodobé osvětlení, kyselé polutanty v ovzduší, nevhodné uložení, které by mohlo způsobit mechanické poškození předmětů, vysoká teplota a relativní vlhkost, jakož i prudké výkyvy relativní vlhkosti. Optimální relativní vlhkost pro dlouhodobé uchování papíru je 50–60 %. Intenzitu dopadajícího světla se doporučuje držet maximálně na 50 luxech. Působení přímého denního světla na papírové předměty by mělo být vyloučeno. U historických prostor knihoven, ale také badatelen, kde se historické předměty studují, se vyžaduje řešení prostřednictvím závěsů, rolet a/nebo UV filtrů na okenních sklech.

Prach usazený jak na povrchu samotného papíru, tak obecně v úložných prostorách, absorbuje a zadržuje vlhkost, je živnou půdou pro mikroorganismy, součástí prachu mohou být i zárodky plísní. V případě zjištění biologických škůdců v rámci pravidelného monitoringu (zejména červotoči, rybenka domácí, veš knižní), je nutno prověřit instalaci ochranných sítí a těsnění spolu s repelentními páskami. Relevantní je provést jednou až dvakrát ročně dezinfekci plynováním, a to v období výletů (rozmnožování) hmyzu (zpravidla březen-duben a srpen-říjen). Plynování však s sebou nese určitá rizika, zejména následný spad, který může vést ke znečištění povrchů předmětů. Možnou alternativou je ošetření mikrovlnami, které však vyžaduje transport předmětů do k tomu určeného prostoru v laboratoři.

Nebezpečím lze předcházet zejména systematickou kontrolou. Před jejím prováděním pamatujeme na několik základních zásad. Při jakékoli manipulaci s historickými papírovými předměty je doporučena práce v bavlněných nebo syntetických nepudrovaných (chemicky neutrálních) rukavicích. Není-li to z možné, musí být ruce čisté a suché, bez použití krému na ruce. Pamatujeme na průběžné očišťování rukou v průběhu práce, běžným jevem bývá ulpívání prachu na ruku, jeho zvlhnutí a následné přenášení nečistot z jednoho předmětu na druhý prostřednictvím rukou. Značné riziko poškození přináší laická snaha narovnat složené či srolované papírové předměty. Tato práce by měla být vyhrazena konzervátorovi nebo restaurátorovi.

U knih je jedním hlavních příčin dalšího poškozování chybná manipulace. Knihy nevyjímáme z regálů za hřbet. Hrozí poškození nebo odtržení hřbetu i celé hřbetní části. Knihy nerozevíráme tak, aby se hřbet knihy mechanicky namáhal (úhel nemá překročit 90 stupňů). Pokud na knihu nebo jiný papírový předmět zateče voda, je napaden plísní nebo biologickými škůdci, je nutno předmět položit na čistou, chemicky nereagující podložku a nechat pomalu vyschnout. Vzhledem k hrozbě dalšího poškození nelze papírové předměty sušit na přímém slunci nebo v bezprostřední blízkosti topných těles. Lehké stopy plísní s povrchu knižních vazeb nikdy

neoprašujeme suchým hadrem (tak se spory plísně šíří, ohrožují předměty v okolí i samotného pracovníka, který s knihou manipuluje). Je možné použít malý měkký štětec nebo speciální vysavač, který brání víření prachu po místnosti. Vazbu lze v případě nutnosti dezinfikovat otřením roztokem etanolu (líhu) nebo roztoku butanolu (ve vodě) za dodržení bezpečnostních zásad (brýle, rukavice, rouška). Vždy je nezbytné zajistit v co nejkratším čase posouzení odborníkem.

U předmětů mimořádné hodnoty a/nebo vysoké citlivosti na další poškození (knihy, u nichž byl k vazbě druhotně použit středověký pergamenový zlomek, jednotlivé listiny apod.) je na místě pořízení ochranného obalu. Jeho výběr podléhá řadě podmínek. Zejména nesmí chemicky reagovat s uloženým předmětem (papírem, či psací látkou) Musí mít také přiměřenou odolnost při manipulaci a přepravě. Nejjednodušší je pořízení ochranných obalů schválených pro použití v archivech.

Samotný transport papírových předmětů musí být realizován za vyhovujících klimatických podmínek tak, aby nedocházelo k teplotním šokům. Samozřejmostí by mělo být vzájemné obeznámení o klimatických poměrech prostoru, kde je předmět standardně a dočasně uložen, jakož i průkazná evidence přepravovaných předmětů. Jde-li o dočasné vyjmutí jednotlivé knihy z historické knihovny, je nutno pamatovat na ponechání záznamu s identifikací knihy o umístění knihy v polici, datem vyjmutí a očekávaným datem návratu. Tento záznam má být na polici v místě uložení knihy nebo v jeho blízkosti. U nejvzácnějších položek (zvláště pergamenových) stojí za zvážení jejich umístění do klimaticky uzpůsobených depozitářů, jimiž disponují např. některá regionální muzea, archivy či knihovny. Na jejich místo mohou být vyhotoveny faksimile.

2. Provoz

2.1 Provozní pokyny

V prostorách knihovny má být podle provozu prováděn běžný úklid (týdenní, denní), spočívající luxování a odstraňování prachu poučeným personálem. Vysavač by měl být opatřen HEPA filtry, uhlíkovými filtry, aby se drobné částice prachu nedostávaly z vysavače zpět do místnosti. Klíčovým provozním úkonem se z hlediska klimatických podmínek ukazuje větrání. Pravidelné větrání knihoven sice zabraňuje růstu plísní, ale je potřeba větrat poučeně na základě přesných aktuálních dat a znalosti psychrometrické tabulky (vztah teploty a vlhkosti). Pokud je venkovní

vzduch teplejší, než je teplota vnitřních prostor, pokud je absolutní vlhkost v exteriéru vyšší než interiéru, dochází ke kondenzaci vlhkosti na stěnách a předmětech. **Jako nejnebezpečnější a zcela nežádoucí se ukazuje větrání za deště, iniciující znatelný výkyv vlhkosti prostor!** Pro papír se vytváří nebezpečná situace, neboť papír vlhkost rychle absorbuje a vytváří se situace pro vznik plísní a nežádoucí reakce s polutanty. Při větrání je potřeba zabránit průniku většího množství prachu do budovy, což je aktuální zejména při provádění stavebních prací přímo či v blízkosti objektu. V některých knihovnách se jeví jako žádoucí větrání zcela zakázat.³¹

Samostatná pozornost by měla být vyhrazena požární bezpečnosti a zabezpečení proti poškození vodou. Zdrojem poškození vodou bývají historická okna, která zvláště za přívalových dešťů nedokáží zcela zabránit náporu vody. Tato skutečnost by měla být zohledněna v provozních pokynech pro personál (okamžitá kontrola stavu v případě deště).

2.2 Monitorování klimatu

Na rozdíl od zpravidla uměle regulovaných klimatických podmínek v muzeích a galeriích bývají mnohdy barokní knihovny umístěny v historických objektech, jejichž klimatické podmínky nejsou aktivně regulovány. Někdy neexistuje reálná možnost systematického vytápění ani temperování a v zimním období klesá teplota běžně pod bod mrazu. Tuto teoreticky nežádoucí situaci ovšem vyvažuje staletá zkušenost, kdy jsou uložené předměty a stavební součásti na pravidelné roční cykly střídání teplot zvyklé. Pokud nedochází v daném ročním klimatickém cyklu k výraznému výkyvu nad/pod dlouhodobý průměr, nelze většinou jednoznačně identifikovat negativní vliv na objekty a dlouhodobě uložené předměty. Lze-li zajistit temperování prostoru, zajistí se snížení kolísání teploty a v zimě pak teploty pod bod mrazu neklesají. Výraznější negativní vliv na klima bývá spojen se stálým zpřístupněním historických prostor knihoven veřejnosti v rámci návštěvnické sezóny (součást prohlídkových okruhů apod.). Ve zpřístupněných interiérech se zvyšuje prašnost a znečištění vnitřní atmosféry, roste riziko mikrobiálního napadení, více kolísá relativní vlhkost i teplota.

---

³¹ Výzkum klášterní knihovny v Broumově dospěl k závěru, že stabilita relativní vlhkosti uvnitř knihovny je klíčovým parametrem pro dlouhodobou udržitelnost knižního fondu a minimalizaci degradace materiálů. Jako zcela zásadní se zde jeví v rámci provozního řádu zcela zakázat větrání v prostoru knihovny, a v tomto duchu by měli být proškoleni všichni zaměstnanci. Pro výměnu vzduchu by měla dostatečně posloužit infiltrace vzduchu skrz netěsnosti v okenních rámech. Srov. Sládek, Aleš, *NAKI – analýza měření v prostoru knihovny v klášteře Broumov*, 2019. Dostupné na www.branamoudrosti.cz.

Obr. 23. Klášter St. Gallen, Švýcarsko – průběžné vyhodnocování klimatických podmínek knihovní místnosti kvalitním dataloggerem je v zahraničí samozřejmostí. Foto: Martina Bolom-Kotari (2016).

Vzhledem k uvedeným skutečnostem by měla být teplota a vlhkost v prostorách knihoven (nebo prostorách, kde je uloženo vybavení a předměty z knihoven) průběžně systematicky motivována. Úroveň monitorování závisí mj. na finančních možnostech majitele/správce prostor. Ve vyšším standardu může jít o rádiový systém čidel s dálkovým přístupem prostřednictvím počítače. Jednodušším způsobem je osazení jednotlivých dataloggerů bez propojení. Data z nich je však nutné pravidelně stahovat za pomoci propojovacího kabelu do počítače. Vždy platí, že správou monitorování má být pověřen konkrétní pracovník, který pravidelně ověřuje funkčnost přístrojů, zajišťuje přenos dat, výměnu baterií aj.

2.3 Zabezpečení knihovny v návštěvnickém a badatelském provozu

Návštěvnický a badatelský provoz knihoven vyžaduje stanovení jasných pravidel. Při přípravě a provozování prohlídkových tras či vpouštění jednorázových (např. badatelských) návštěv je nutné počítat s nebezpečím zcizení a poškození historických předmětů. Pro eliminování tohoto nebezpečí je vhodné kombinovat mechanické a elektronické formy zabezpečení. Podmínkou jejich souladu s historickým interiérem je, že nebudou jeho podobu narušovat.

Hlavními formami zabezpečení jsou elektronický protipožární systém (EPS – čidla reagující na teplotu a částice ve vzduchu, např. dým, detekující požár; infrapaprsek), elektronický

zabezpečovací systém (EZS – kamerový systém, čidla detekující pohyb, tříštění skla, změnu váhy, tlaková čidla, čidla vibrace, s případným zapojením infrazávory), dále mechanické zábrany (návštěvnické bariéry, ploty, mříže, zámky, bezpečnostní dveře, bezpečnostní skla, bezpečnostní vitríny i trezorové místnosti).

Jako velmi obtížně zastupitelný se přes technologické inovace ukazuje osobní dozor v místnosti proškoleným zaměstnancem. Jeho efektivita závisí na důkladném proškolení dle krizového plánu instituce, jak se má postupovat v krizových situacích se skupinou návštěvníků – požár, vichřice, zaplavení vodou, krádež. Podepsání doložky o hmotné odpovědnosti za škody zpravidla zvyšuje aktivní odpovědnost personálu památky při jejím zabezpečení.

Pohyb návštěvníků na prohlídkových trasách je většinou žádoucí vymezit šňůrami nebo jinými bariérami. Prostor pro pohyb návštěvníků by měl být dostatečný, aby se v něm návštěvníci na vozíku nebo s jinými specifickými potřebami (míra bezbariérovosti se v jednotlivých objektech liší) mohli pohybovat bez nebezpečí poškození exponátů. Zpravidla platí, že by návštěvník neměl mít možnost dotýkat se historického mobiliáře v prohlídkové instalaci. Důsledná aplikace tohoto pravidla je na zvážení, např. vzhledem k potřebám zrakově postižených návštěvníků. Zcela jistě ale platí u předmětů z papíru. Mělo by být zamezeno tomu, aby se při zvýšeném provozu návštěvníci knihovny a knih mohli dotýkat, případně doslova otírat svými zády. Podle možností a estetického dopadu lze využít k zamezení přímého styku návštěvníka s knihami pletivo, plexisklo, kovové nebo dřevěné mřížky, vždy je však zapotřebí zvážit vhodnost konkrétního prvku pro daný prostor a domyslet důsledky zvoleného řešení.

Obr. 24. Klášter St. Gallen, Švýcarsko - neotřelým řešením zabraňujícím recentně nejčastějšímu návštěvnické fotodokumentaci v podobě „selfie-snímku kdekoliv“ je zřízení tzv. selfiepointu před velkoformátovou tapetou interiéru knihovny. Foto: Martina Bolom-Kotari (2016).

Specifikem návštěvnického provozu knihoven je zabezpečení jednotlivých knih v prohlídkové trase. Mechanicky je možné zajistit pomocí provázání vlascem. Navázání vlascem může zanechat na knize neodstranitelné linky, je bezpečnější v hranách nebo pod celý vlasec vložit proužek folie Melinex/Mylar, který tlak vlasce roznese. K zabezpečení jednotlivých svazků se nabízí kombinace s aktuálními technologiemi pasivní ochrany, např. pomocí mikroteček či prvků aktivní ochrany, např. programovatelných RFID čipů, vkládaných do vybraných titulů.

Obr. 25. Klášterní knihovna Altenburg, Rakousko – specifickou možností je rovněž zajištění polic v dosahu návštěvníků kovovými intaktně vloženými zábranami. Na rozdíl od řešení pomocí vlasce zde však dochází k vizuálnímu narušení originálního záměru. Foto: Jindřich Kolda (2017).

Obr. 26. Zámek Kostelec nad Orlicí, knihovna – bezpečnostní řešení bariér zabráňujících kontaktu návštěvníků na prohlídkové trase s historickými předměty: provazové bariéry, zasklení regálů u vstupních dveří. Ochrana sklem však může mít v některých případech nechtěné následky v podobě zhoršení prostředí v knihovní skříni a plesnivění vazeb. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2017).

V badatelském provozu knihovny bývá dominantní otázka vyčlenění samostatné badatelný mimo prostory knihovny, která umožní snížení rizik pohybu badatele v historických prostorách. Fungování badatelný (vyhledání a předložení objednaných knih, dohledání doplňujících informací) závisí na zajištění odborných personálních kapacit majitelem či provozovatelem objektu.

Obr. 27. Klášterní knihovna Zwettl, Rakousko – je-li knihovna součástí nějakého prohlídkového okruhu, vystává často otázka, jakým způsobem prezentovat její historii. Umístování panelů v prostoru často působí ve specifickém prostoru biblioték rušivě. Foto: Jindřich Kolda (2017).

Obr. 27. Klášterní knihovna Melk, Rakousko – jedním z možných řešení je použití panelu coby zakrytí určitého segmentu knihovnických regálů. V tomto případě je záhodno volit decentnější řešení, než to použité v knihovně v rakouském Melku. Foto: Jindřich Kolda (2017).

Obr. 28. Klášter Waldsassen, Německo – jako uspokojivé řešení se jeví instalace ve vstupním prostoru před knihovnou (je-li to možné). Zde na chodbě před knihovním sálem v klášteře v bavorském Waldsassenu, kde je krom hmotných artefaktů ve vitrínách instalována rovněž velkoformátová faksimile dobového plánu knihovny. Do prostoru je vkomponován i nenápadný miniaturní sbor s upomínkami. Foto: Jindřich Kolda (2019).

Obr. 29. Klášter St. Gallen, Švýcarsko – badatelna při klášterní knihovně v St. Gallenu. Snahou správců historických knihoven by mělo být mj. otevření jejich fondů pro badatele a další zájemce o studium. Po všech stránkách nejčistší formou je postupné zpřístupňování jednotlivých svazků v digitalizované podobě. Často nemusí být ani finančně náročné – řada položek je naskenována již jinde a odkaz na ně lze doplnit např. jen specifickými prvky z konkrétního svazku (vpisy, supralibros atd.). V ostatních případech může být zřízena badatelna, která by měla být provozně i prostorově oddělena od samotné historické knihovny. V dnešní víří-době se nemusí jednat ani o náročně vybavené zařízení. V případě lepších finančních možností by měl být první položkou v seznamu pořizovaných věcí kvalitní knižní skener. Foto: Sixtus Bolom-Kotari (2016).

Závěr

Metodika Péče o stavební součásti a vybavení interiérových knihoven v historických objektech přináší základní principy a zásady každodenního přístupu k tomuto typu staveb i souvisejících dílčích historických prvků. V metodice doporučené přístupy zajišťuje majitel, resp. správce příslušného objektu. Záměrem je předcházet prostřednictvím prevence možným škodám, které vznikají nesprávným provozem objektů. Metodika představuje jak strategie poznávání dějinných souvislostí vzniků objektů a předmětů v nich uložených, které je žádoucí – kromě dalších odborných hledisek daných aktuálním stavem poznání – brát v potaz při plánování rozsáhlejší stavební obnovy či restaurování, tak principy a zásady pro běžnou údržbu. Naopak není nástrojem pro odborné restaurování a konzervaci stavebních součástí knihoven nebo uložených knihovních fondů. Pro hlubší kontrolu stavu historických knihovních fondů je žádoucí postupovat dle příslušných metodik, certifikovaných Ministerstvem kultury.³²

Zásady péče uvedené v předkládané metodice preferují zpravidla jednoduchá, finančně a technicky nenáročná řešení, avšak nikoli na úkol odborných standardů památkové péče. Klíčem k udržitelnosti nejsou finanční náklady, nýbrž systematickosti, schopnost sestavit plán údržby s dlouhodobým časovým harmonogramem, a ten dodržovat. Periodická kontrola stavu jednotlivých složek knihovního celku spolu s navrženým řešením dílčích problémů garantuje snížení nákladů plynoucích ze zanedbané údržby. Z tohoto pohledu je metodika univerzální a nadčasová, využitelná širokým spektrem zájemců o poznání aktivních přístupů k ochraně kulturního dědictví.

---

³² Zejména *Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy*.

Seznam literatury

- Bartl, Benjamin - Paulusová, Hana - Straka, Roman: *Ochrana archivních fondů a sbírek*, in: Benešová, Emilie. Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto: k jubileu ústředního archivu českého státu 1954-2004, Praha 2004, s. 219-236.
- Beránek, Jan - Macek, Petr: *Metodika stavebněhistorického průzkumu*, Praha 2015.
- Bullock, Linda: *Environmental controls in National Trust properties*, Journal of Architectural Conservation 2009, 15/1, s. 83-98.
- Camuffo, Dario (ed.): *Basic Environmental Mechanisms Affecting Cultural Heritage*, Firenze 2010.
- Černý, Miroslav - Němeček, Miloslav: *Mikroklima v historických interiérech*, Praha 2011.
- Černý, Miroslav: *Mikroklima památkových interiérů a jeho vazba na okolní ovzduší*, Praha 2009.
Dostupné též: http://www.muzeologie.net/downloads/mat_lit/mikroklima.doc
- Dušková, Markéta: *Mobiliární fondy státních bradů a zámků*, magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2014.
- Ďurovič, Michal a kol.: *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, Praha 2002.
- Hobzek, Josef: *Kláštery v českých zemích z hlediska památkové hodnoty*, Praha 1987.
- Horák, Petr - Nejedlý, Vratislav: *Základní pojmy v péči o kulturní dědictví*, Pardubice 2013.
- Hrdina, Antonín Ignác – Kolda, Jindřich: *Historická knihovna hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond. Historicko-právní studie*, Červený Kostelec 2014. [I. část knihy, s. 21-97, ukazuje, s jakými prameny lze pracovat v případě fragmentárně dochované knihovny, jejíž fond je navíc konglomerátem časově a provenienčně nesouvisejících celků].
- Jordanova, Ludmilla: *The looking oft be past. Visual and Material Evidence in Historical Practice*, Cambridge 2012.
- Josef, Jan: *Úvod do preventivní konzervace*, in: Buriánková, Michaela; Komárková, Anna; Šebek, František (edd.): *Úvod do muzejní praxe: učební texty základního kurzu Školy muzejní propedeutiky Asociace muzeí a galerií České republiky*, Praha 2010, s. 161-244.
- Kolda, Jindřich: *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, Folia Historica Bohemica 34, 2019, č. 2, s. 321-345.
- Kopecká, Ivana: *Preventivní péče o historické objekty a sbírky v nich uložené*, Praha 2002.
- Kratochvíl, Pavel: *Filozofický sál Strahovského kláštera v Praze – historický vývoj a památková obnova*, bakalářská práce, KTF UK. Praha 2013.
- Legislativní analýza právních předpisů v oblasti památkové péče*, Pardubice 2013.
- Muzejních sbírek hubitelé líti – plesnivina, moli... Sborník příspěvků z muzeologického semináře*, Hodonín 1999.

- Manual of Housekeeping. The Care of Collections in Historic Houses Open to the Public*, Amsterdam 2006.
- New Tools for Preservation, Assessing Long Term Environmental Effects on Library and Archives Collections*, Washington 1995.
- Martinek, Radek – Oppeltová, Jana – Sedoník, Tomáš – Slavíková, Věra – Štěpánová, Daniela: *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů. Archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie*. Olomouc 2008.
- Metodika preventivní péče o historické knihovní fondy ve specifických podmínkách památkových objektů ve správě NPÚ*, České Budějovice 2015.
- Metodika průvodcovské činnosti na bradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách*, Praha 2014.
- Metodika uchování předmětů kulturní povahy*, Brno 2017.
- Neinvazivní metody v péči o kulturní dědictví, sborník z odborného semináře*, Pardubice 2015.
- PAS 198:2012. Specification for Managing Environmental Conditions for Cultural Collections*, London 2012.
- Průručka pre údržbu objektov sakrálnej architektury*, Bratislava 2014.
- Selucká, Alena - Grossmannová, Hana - Mazík, Michal: *Preventivní konzervace: moderní postupy a technologie*, Brno 2014.
- Schuller, Manfred: *Building Archaeology (=Monuments nad Sites/Monuments et Sites/Monumentos y Sitios VII)*, München 2002.
- Šeferisová-Loudová, Michaela: *Ve jménu moudroti. Ikonografie barokních knihoven na Moravě v 18. století*, Praha 2019.
- Štefcová, Petra: *Preventivní ochrana sbírkových předmětů*, Praha 2001.
- Vácha, Zdeněk (ed.): *Buildings for Storing Cultural Heritage Objects – Principles and Methods for Assessing Indoor Environments*, Praha 2017.
- Vácha, Zdeněk: *Průručka pro správce a personál památkových objektů*, Brno 1998.
- Vlhkost, vetranie a mikroklima v historických stavbách*, Bratislava 2017.
- Zahradník, Z.: *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, Východočeské listy historické 37, 2017, s. 87-110.
- Zelinger, Jiří: *Chemie v práci konzervátora a restaurátora*, Praha 1987.

Seznam literatury k dějinám benediktinského kláštera v Broumově

Ukázka řešerše literatury, která slouží k průzkumu dějin benediktinských klášterů, v tomto případě zvláště Broumova, a je využívána pro celé spektrum (nejen výzkumných) aktivit v těchto kláštřech.

Tučně značené tituly jsou zásadního charakteru – obecně, nebo pro dané téma.

OBECNĚ

Příručky:

Catalogus Monasteriorum O.S.B., SS. Patriarchae Benedicti Familiae Confoederatae. Editio XIX 2000. Centro Studi S. Anselmo, Romae 2000.

Müller, Jean-Pierre: *Atlas O.S.B. Benedictinorum per orbem praesentia.* 2 vols., Editiones Anselmianae, Romae 1973 [Atlas a Index].

Gazeau, Véronique: *Normannia monastica, principes normands et abbés bénédictins. Prosopographie des abbés bénédictins.* 2 vols., Publications du CRAHM, 2007.

Allgemeine deutsche Biographie, 56 sv., vyd. Rochus Freiherr von Liliencron – Franz Xaver Wegele et al., Leipzig–München 1875–1912 (= ADB); *Neue deutsche Biographie*, 25 sv., vyd. Otto zu Stolberg-Wernigerode – Walter Bußmann – Fritz Wagner – Karl Otmar Freiherr von Aretin – Hans Günter Hockerts, Berlin 1953–2015. (= NDB).

Bio-bibliographisches Handbuch zur Sprachwissenschaft des 18. Jahrhunderts. Die Grammatiker, Lexigraphen und Sprachtheoretiker des deutschsprachigen Raums mit beschreibung ihrer Werke, 8 sv., vyd. Herbert E. Brekle – Edeltraud Dobnig-Jülch – Hans J. Höller – Helmut Weiss, Tübingen 1992–2005.

Biografický lexikón Slovenska, 5 sv. (A–L), Martin 2002–2013 [dosud vydáván].

Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, 36 sv., vyd. Friedrich Wilhelm BAUTZ – Traugott BAUTZ Hamm-Herzberg-Nordhausen 1990–2016 (= BBKL).

Biographische Lexikon des Kaiserthums Österreich, 60 sv., vyd. Constantin von WURZBACH, Wien 1856–1891.

Bücherverzeichnis zur Kirchengeschichte. Eine kommentierte Bibliographie, vyd. Lutz E. von Padberg – Michael von Fürstenberg et al., (= Amateca – Repertoria 1), Paderborn 1999.

Catholic Encyclopedia, 15 sv., vyd. Charles G. Herbermann – Edward A. Pace – Condé B. Pallen – Thomas J. Shahan – John J. Wynne, New York 1907–1912; *New Catholic Encyclopedia*, 2nd edition, 15 sv., New York 2002.

- Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 30 sv., vyd. Fernand Cabrol a Henri Leclercq, Paris 1907–1951.
- Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, 32 sv., vyd. Alfred Baudrillart, Albert Vogt a Urbain Rouziès, Paris 1912-dosud.
- Dictionnaire de droit canonique*, 7 sv., vyd. Raoul Naz, Paris 1935–1965.
- Dictionnaire de la Bible*, 10 sv., vyd. Fulcran-Grégoire Vigouroux, Paris 1895–1912 [od r. 1928 dosud Supplément, pod vedením Louise Pirota].
- Dictionnaire de théologie catholique*, 30 sv., vyd. Jean-Michel-Alfred Vacant, později Eugène Mangenot, Paris 1903–1950, 3 sv. rejstříků, Paris 1951–1972.
- Dictionnaire des auteurs cisterciens*, 2 sv., vyd. Émile BROUETTE – Anselme DIMIER – Eugène MANNING, Rochefort 1975–1979.
- Dizionario biografico degli italiani*, 84 sv., Roma 1960-dosud [dostupné na <http://www.treccani.it/biografie/>].
- Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica*, 103 sv., vyd. Gaetano MORONI, Venezia 1840–1861 [na internetu v pdf.].
- Encyklopedia katolicka*, 20 sv. (A–Z), pod redakcją Romualda Łukaszyka, Ludomira Bieńkowskiego, Feliksa Gryglewicza et al., Lublin 1973–2014.
- Enzyklopädie der Neuzeit*, 16 sv., vyd. Friedrich JAEGER, Stuttgart 2005–2012.
- Grafton, Anthony – Most, Glenn W. – Settis, Salvatore (eds.): *The Classical Tradition*, Cambridge (Mass.)-London 2010.
- Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi (1198–1922)*, 9 Vol., Patavii 1913–2002.
- HURTER, Hugo S.I.: *Nomenclatur literarius recentioris theologiae catholicae theologos exhibens, qui inde a concilio Tridentino floruerunt, aetate, natione, disciplinis distinctos*, 5 dílů v 6 sv., Oeniponte 1871–1886 (a další doplněná vydání).
- Katholische Theologen der Reformationszeit*, 6 sv., vyd. Erwin ISERLOH et al., Münster 1984–2004.
- Lexikon des Mittelalters*, 9 sv., München-Zürich 1977–1998.
- Lexikon für Staats- und Kirchenrecht*, 3 sv., vyd. Axel von CAMPENHAUSEN – Ilona RIEDEL-SPANGENBERGER – Reinhold SEBOTT, Paderborn-München-Wien-Zürich 2000.
- Lexikon für Theologie und Kirche*, 11 sv., dritte, völlig neu bearbeitete Auflage hrsg. von W. KASPER mit den Anderen, Feriburg – Basel – Rom – Wien 1991–2001 [und Sonderausgabe 2006 = durchgesehene Ausgabe der 3. Auflage 1993–2001].
- Lexikon katolíckých kňazských osobnosti Slovenska*, Bratislava 2000.
- Personenlexikon zur Christlichen Archäologie. Forscher und Persönlichkeiten vom 16. bis zum 21. Jahrhundert*, vyd. Stefan Heid – Martin Dennert, 2 sv., Regensburg 2012.

Slovenský biografický slovník, 6 sv., Martin 1986–1994.

Słownik polskich teologów katolickich, 7 sv., ed. Hieronim WYCZAWSKI – Ludowika GRZEBIENIA, et al., Warszawa 1981–1983.

Theologische Realenzyklopädie, 36 sv., vyd. Gerhard Müller – Horst Balz – Gerhard Krause, New York-Berlin 1976–2004.

A/ Pro ČR

Buben, Milan M.: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, díl II, sv. 2: Mnišské řády, Prahy 2004, s. 9–148 [OSB].

Faust, Ulrich – Quarthal, Franz (Hrsgg.): *Germania Benedictina, 1: Die Reformverbände und Kongregationen der Benediktiner im deutschen Sprachraum*, St. Ottilien 1999.

Hemmerle, Josef: *Die Olmützer Gelehrtenakademie und der Benediktinerorden*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 67, 1956, s. 298–305.

Mádl, Martin et. al., *Benediktini I. + II. Barokní nástěnná malba v Českých zemích*, Praha 2017 [Pojednává o monumentální malířské výzdobě klášterních komplexů v Břevnově, Broumově, Rajhradu, Kladrubech, Sázavě a na dalších místech. Do projektu jsou zahrnuty také benediktinské rezidence a farní kostely.].

Růžička, Jeroným: *Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, vydal O. Koupil, komentář a rejstříky Josef Šrámek a O. Koupil, úvodní texty D. Foltýn, O. Koupil, J. Šrámek, M. Mádl, Praha 2013 [orig. z r. 1845; obsírnější dějiny dochovány pouze v rkp. a přepsaném strojopise na PC pod názvem *Geschichte des Benediktinerstiftes Břevnov - Braunau nach Urkunden und Handschriften* verfasst, Braunau 1873, doplňky do r. 1886].

Schramm, Romuald: *Fratres O.S.B. Brevnoveno-Braunenses in domino defuncti*, Pragae 1867.

Schramm, Romuald: *Regesten zur Geschichte der Benedictiner-Abtei Břevnov-Braunau in Böhmen*, Prag 1893 [spíše k Břevnovu].

Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan et al., *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997 + D.

Foltýn, et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.

Zeschick, Johannes A.: *Benediktinky a benediktini v Čechách a na Moravě*, Praha 2007 [orig. 1982, pozměněně 1993; pouze přehled, nejcennější je seznam literatury o OSB do r. 2006, lépe je ale na internetu do r. 2010; http://www.brevnov.cz/soubory/benediktinska_bibliografie.pdf].

B/ Pro západní Evropu (hl. Rakousko, Německo, Francie)

Brandmüller, Walter (Hrsg.): *Handbuch der bayerischen Kirchengeschichte*, 3 Bde., St. Ottilien 1993–1998.

Chaussy, Yves: *Les Benedictins de Saint-Maur* (Collection des Etudes Augustiniennes, Serie Moyen-age et Temps modernes 23/24), 2 sv., Paris 1989–1991.

Csóka, János Lajos: *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in Ungarn* (= Studia Hungarica 11), München 1980.

Eberth, Werner: *P. Ignaz Gropp und andere große Benediktiner aus Bad Kissingen*, Bad Kissingen 2008 [Gropp byl mj. členem olomoucké Soc. Incog.].

Faustmann, Cornelia – Glaßner, Gottfried – Wallnig, Thomas (ed.): *Melk in der barocken Gelehrtenrepublik. Die Brüder Bernhard und Hieronymus Pez, ihre Forschungen und Netzwerke*, Melk 2014.

Fiska, Patrick: *Zu Leben und Werk des Melker Benediktiners Anselm Schramb (1658–1720). Mit einer Edition seiner Briefkorrespondenz*, in: *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige* 122, 2011, s. 201–306 [vychází z MA these stejného názvu z r. 2009, kterou lze stáhnout na internetu].

Heimbucher, Max Josef: *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche I., II.*, Neudruck der 1. Ausgabe Paderborn 1933, München – Paderborn – Wien 1965.

Hurel, Daniel-Odon. – Roge, Raymond (edd.): *Dom Bernard de Montfaucon. Actes du Colloque de Carcassonne, octobre 1996* (Bibliothèque Benedictine 4), 2 sv., Caudebec-en-Caux 1998.

Hurel, Daniel-Odon: *Prières des bénédictins, XVIe-XXe siècle*, Éditions du Seuil, 2010 [velice čtivý přehled pro 16. až 20. st.].

Hurel, Daniel-Odon: *Dom Mabillon. Oeuvres choisies precedees d'une biographie par dom Henri Leclercq*, Paris 2007.

Leclant, Jean – Vauchez, André – Hurel, Daniel-Odon: *Dom Jean Mabillon, figure majeure de l'Europe des lettres*, Paris 2010.

Leclercq, Henri: *Dom Mabillon*, 2 sv., Paris 1953–1957.

Lehner, Ulrich L.: *Enlightened Monks: The German Benedictines 1740-1803*, New York 2011.

Lunn, David: *The English Benedictines, 1540–1688. From Reformation to Revolution*, London–New York 1980.

Molitor, Raphael: *Aus der Rechtsgeschichte benediktinischer Verbände. Untersuchungen und Skizzen*, 3 Bde., Münster 1928–1933.

Muschard, Paul: *Das Kirchenrecht bei den deutschen Benediktinern und Zisterziensern des 18. Jahrhunderts*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 47, 1929, s. 225–315, 477–596.

Neesen, Claudia Maria: *Gabriel Bucelin OSB (1599–1681). Leben und historiographisches Werk* (Stuttgarter historische Studien zur Landes- und Wirtschaftsgeschichte 3), Ostfildern 2003 [velmi podrobně dokumentuje život v řádu, dějepisnou a intelektuální práci, kontakty s učenci, využívání knihoven atp.].

Ruf, Martin: „*Aller Studiorum Zweck mus seyn die Ehre Gottes*“ (E. W. v. Tschirnhaus). *Benediktiner, Akademien und Akademieprojekte in Deutschland vom Barock bis zur Sakularisation*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 110, 1999, s. 245–334.

Schütz, Christian – Rath, Philippa (Hrsg.): *Der Benediktinerorden. Gott suchen in Gebet und Arbeit*, Ostfildern, 4., aktualisierte Neuauflage 2009.

Smith, William: *Dom Jean Mabillon, 1632-1707, "most learned and humble of men"* (Part 1), Downside review 126, 2008, s. 1–20; (Part 2), tamtéž, s. 79–100.

Sohn, Andreas (Hg.): *Benediktiner als Historiker*, Bochum 2016.

Ultee, Maarten: *The Abbey of St. Germain des Prés in the Seventeenth Century*, New Haven–London 1981.

Wallnig, Thomas – Stockinger, Thomas: *Die gelehrte Korrespondenz der Brüder Pez. Text, Regesten, Kommentare*. Band 1: 1709–1715, Wien 2010 [Obsahuje rozsáhlý úvod do problematiky, ze kterého lze čerpat informace o OSB v Rakousku (vč. ČR) a jižním Německu + Band 2: 1716–1718, 2 sv., Wien 2015].

Ziegelbauer, Magnoald: *Historia rei litterariae S. O. B.*, 4 sv., vyd. O. Legipont, Köln am Rhein 1754 [téměř 3000 s.].

Ziegler, Walter: *Das Benediktinerkloster St. Emmeram zu Regensburg in der Reformationszeit*, Regensburg 1970 [modelová studie zpracovávající jeden klášter od konce 15. st. do 2. pol. 16. st. po všech stránkách].

I/ BROUMOV (méně Břevnov)

- **pamětní kniha** NA Praha, ŘB, inv. č. 54, sign. I 7 *Liber memorabilium monasterii S. Wenceslai Martyris Braunae erectus sub R. P. Bennone abbate Brzevnoviensis* (1632).

Bláhová, Marie – Hlaváček, Ivan (eds.), *Milénium břevnovského kláštera (993–1993)*, Praha 1993.

Cechner, Antonín: *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Broumovském*, Praha 1930.

Čechura, Jaroslav: *Broumovská rebelie*, Praha 1997.

Herrmann Hugo – Tölg, Herbert (Hrsgg.), *Das Braunauer Land: Beilage zum Braunauer Rundbrief*, 2 Bde., Rohr 1984.

Herrmann, H. et al. (Hgg.), *Das Braunauer Land: ein Heimatbuch des Braunauer Ländchens, des Adersbach-Wekelsdorfer und Starkstädter Gebietes*, Forchheim: Heimatkreis Branau/Sudetenland 1971.

Hofmann, Johannes (Hg.), *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöster, Branau und Rohr*, St. Ottilien 1993.

Itz šlechtic z Mildensteinu, Eduard: *Collectanea Ordinis s. Benedicti, imprimis monasterii Braunensis etc., Braunae 1827–1829* [rkp. uložený NA Praha, Řád benediktinů, poř. č. 423, č. kart. 237 ve 3 sešitech velikosti A4, drobným písmem].

Kolda, Jindřich: *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, Folia Historica Bohemica 34, 2019, č. 2, s. 321-345.

Košťál, Zdeněk: *Dějiny Broumova a Broumowska*, Broumov 1989.

Maiwald, Vinzenz: *Baugeschichte des Stiftes Braunau* [S.l. : s.n., 1933]. Sonderbruck aus dem Jahrbuch des Deutschen Riesengebirgs-Vereines (Sitz Hohenelbe) 22. Jg. 1933, s. 66–74.

Maiwald, Vinzenz: *Führer durch Braunau i. B.* (Mit 3 Karten und 5 Bildern), Braunau 1929 (66 s.).

Maiwald, Vinzenz: *Geschichte des Benediktinerstiftes Braunau und seine Pfarrein im Braunauer Ländchen*, 1944 [Strojopis v archivu kláštera v Rohru; snad získat v Břevnově].

Maiwald, Vinzenz: *Geschichte des öffentlichen Stiftsgymnasiums in Braunau. I. Teil: Von der Grundung der Braunauer Klosterschule bis zur Einführung des Klassenlehrersystems in Osterreich im Jahre 1818*, Beitrage zur österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte 13, 1912, s. 1–288 [také samostatně, Wien 1912, 334 s.].

Menzel, Beda Franz: *Abt Franz Stephan Rautenstrauch von Břevnov-Braunau: Herkunft, Umwelt und Wirkungskreis*, Königstein/Ts 1969.

Menzel, Beda Franz: *Abt Othmar Daniel Zinke 1700–1738: Ein Prälat des Bohmischen Barocks*, Augsburg 1978 [pův. otištěno in: Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 89, 1978, s. 7–300].

Menzel, Beda Franz: *Abt Othmar Daniel Zinke und die Ikonographie seiner Kirchen in Břevnov, Braunau, Wahlstatt*, St. Ottilien 1986.

Menzel, Beda Franz: *Die Barockkunst unter den Äbten von Braunau*, Braunau 1937.

Menzel, Beda Franz: *Ein Blick in die barocke Welt der Äbte Othmar Zinke und Benno Lobl. Břevnov-Braunau 1700–1751*, Stifter-Jahrbuch 8, 1964, s. 87–124.

Menzel, Beda Franz: *Exemptionsstreit zwischen den Äbten von Břevnov – Braunau und den Prager Erzbischöfen 1705-1758*, Bohemia. Jahrbuch des Collegium Carolinum 17, 1976, s. 53–135.

Preiss, Pavel – Vilímková, Milada: *Ve znamení břevna a růží: historický, kulturní a umělecký odkaz benediktinského opatství v Břevnově*, Praha 1989.

Štěrbová, Daniela – Patrný, Michal: *Der immerwährende Kaiser. Der Plan für die „Provinzkapitel“ in Braunau in dem sog. Dientzenborer-Skizzenbuch*, Umění 62, 2014, č. 3, s. 240–250.

Tolde, Notger: *Der Gründungsversuch einer „Academia Nobilium“ in Prag durch die böhmische Benediktinerkongregation*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 50, 1932, s. 564–594.

Tomek, Václav Vladivoj (ed.), *Davidis Aemiliani Bittner Chronicon Braunense*, Pragae 1875 [38 s.; o l. 1607–1671; jedná se o stručné zápisky z přítomnosti autora někdy doplněné o poznatky širšího charakteru jako neúroda v zemi, živelné katastrofy, epidemie apod.].

Wintera, Vavřinec: *„Memoria Subrupensis“ P. Coelestini Hostlovsky*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige 11, 1890, s. 296–306, 448–463, 613–632.

Wintera, Vavřinec: *Archiv města Broumova*, Český časopis historický 4, 1898, č. 3, s. 189–193.

Wintera, Vavřinec: *Braunau und 30jährige Krig*, Braunau 1903.

Wintera, Vavřinec: *Die Benedictinerabtei Břevnov-Braunau in der Zeit der zwei ersten Schlesischen Kriege 1740–1746*, Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner- und Cistercienser-Orden 10, 1889, s. 17–36, 184–201, 422–453, 578–626 [též jako zvl. otisk Brünn 1889].

Wintera, Vavřinec: *Die Benedictinerabtei Břevnov-Braunau in der Zeit des dritten Schlesischen Krieges*, Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benedictinerordens und seiner Zweige 35, 1914, s. 439–463, 586–606.

Wintera, Vavřinec: *Die Culturthätigkeit Břevnov's im Mittelater*, Brünn 1895 (28 s.).

Wintera, Vavřinec: *Geschichte der protestantischen Bewegung in Braunau. Nach Archivquellen*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 31, 1893, s. 13–42, 103–128, 237–262; 32, 1894, s. 25–47.

Wintera, Vavřinec: *Geschichtsbild der Stadt Braunau und des gleichnamigen deutschen Schulbezirkes*, Braunau 1894.

Wintera, Vavřinec: *Odboj broumovských*, Praha 1904; (60s.).

Wintera, Vavřinec: *Stift Braunau im Dienste der Kultur: ein Beitrag zur Kulturgeschichte der katholischen Kirche in Böhmen, Braunau 1904* [Původně otištěno in: Jahresbericht des öffentlichen Stifts-Obergymnasiums der Benediktiner zu Braunau in Böhmen 43, 1904, s. 3–85].

Wintera, V. L.: *Zur Geschichte Braunaus in der Zeit der Luxemburger (1336-1419)*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 44, 1906, s. 321–336.

Zahradník, Z.: *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, Východočeské listy historické 37, 2017, s. 87-110.

Ziegelbauer, Magnoald: *Epitome historica... monasterii Brevnoviensis, Colloniae Agrippinae 1740*.

II/ KNIHOVNY a KNIHY

Jednotlivé nejnovější příspěvky zájemce nalezne v časopise *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens*. Jejich přehled online: http://eos-verlag.de/de_DE/artikel/zeitschrift/studien-und-mitteilungen-zur-geschichte-des-benediktinerordens/

Fabian, Bernhard [u.a.]: *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa, 2003* [online: <http://fabian.sub.uni-goettingen.de/fabian?Home>; ke každé knihovně uvedeny katalogy + zákl. literatura].

Gamerith, Andreas: *Klosterbibliotheken des Wiener Umlands - Alte und neue Motive*. In: Frédéric Barbier, *Bibliothèques, décors (XVIIe-XIXe siècle)*, Budapest 2016, s. 81–93 [online: <http://real.mtak.hu/42519/>].

Glassner, G.: *Christliches Ethos und klösterliche Buchkultur. Die Geschichte der Melker Stiftsbibliothek als Wegweiser zu einer Lebensform im Horizont christlicher Werte*, in: Franz-Martin Schmölz – Paul Weingartner (Hrsg.), *Werte in den Wissenschaften*, Innsbruck 1991, s. 296–324.

Glabner, Christine: *Signaturenkonkordanz der Handschriften des Benediktinerstiftes Göttweig* (= Elektronische Ressource), Wien 1995 [online: <http://www.ksbm.ocaw.ac.at/gtw/sig.htm>].

Jaksch, Walter [u.a.]: *Österreichischer Bibliotheksbau*, Bd. 1, Graz 1992 [Göttweig, Melk aj.].

Kolda, Jindřich – Hrdina, Ignác Antonín *Historická knihovna Hospitalu Kuks a její romanisticko-kanonistický fond. Historicko-právní studie*, Červený Kostelec 2014.

Kropff, Martin: *Bibliotheca Mellicensis seu Vitae et scripta inde a sexcentis et eo amplius annis Benedictinorum Mellicensium*, Viennae 1747 [podrobná biografie melkského knihovníka a kaligrafa B. Gallnera pojednává i o tamní knihovně a OSB knihovnách v Rakousku obecně].

- Lechner, Gregor Martin: *1000 Jahre Buchmalerei in Göttingen*, Göttingen 1996 [176 s.]. **Piendl, Max (Hg.): *Die Bibliotheken zu St. Emmeram in Regensburg*, Regensburg 1971.**
- Puzicha, Michaela: *Die Heilige Schrift in der Regel Benedikts*, Beuron 2009.
- Spunar, Pavel: *Bobemika v Kotvici*, Listy filologické 93, 1970, s. 209–213.
- Šidlovský, Evermod Gejza: *Brána vědění. Filosofický sál Strahovské knihovny*, Praha 2010.
- Tremp, Ernst (Hg.): *Klosterbibliotheken in der Frühen Neuzeit. Süddeutschland, Österreich, Schweiz*, Wiesbaden 2012.**